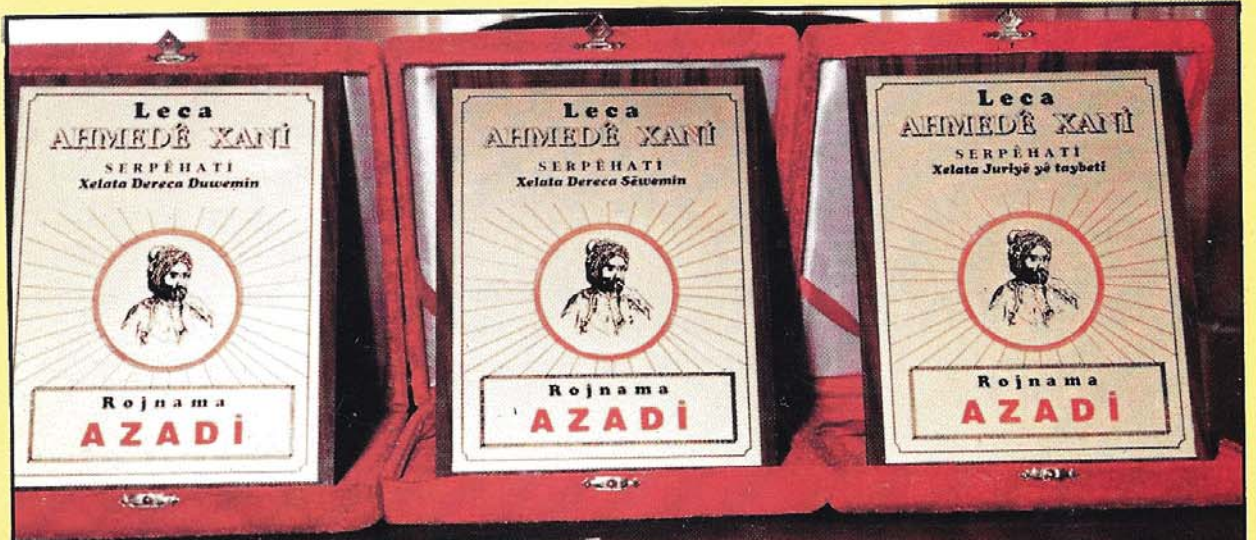

ROJANÛ

kovara huneri çandi û edebi

37
1993

NAVEROK

Gengeşiya lı ser Alfabeya Kurdi	3
Ditinên Redaksiyona Roja Nû lı ser Alfabeya Kurdi	10
Helbest: Ezmanê Kari	14
Helbest: Enwer Omer	15
Pêşniyazek ji niviskarê Kurd Mehmed Emin Bozarşan: Bıla sala 1995'an bibe "Sala Ehmedê Xani û Mem û Zin"ê	16
Nameya M. Emin Bozarşan ji Unesco ra	18
Dramat: Mem û Zin - R. Alfton, Werger: X. Lezgin	21
Strana folklori, Em lı ser sistemê çı dızanin	25
Bawerya kevn a Persan / 2 Jiyana Exlaqi, werger: Y. Çakmak, A. Gernas	27

Bergê pêşin : Xelatên Leça Ahmedê Xani

Foto: AZADÎ

Bergê Paşin : Pıra Ebasî lı ser çemê Xabûrê

Foto : Lars Hesselmark

Sal: 14

Hejmar: 80, Çiriya Paşin

ISSN 0283-5355

KWEDI: KOMKAR-Swêd

BERPIRSIYAR: Şêroyê BOTAN

NAVNIŞAN: Gustavslundsv.168,1 tr
161 36 STOCKHOLM

TELEFON : 08/26 23 75

HESAP NO: PG. 458980 - 0

UTGIVARE: Svensk Kurdiska
Arbetarföreningen

ANSVARIG UTGIVARE: Ş. BOTAN

ADRESS: Gustavslundv. 168, 1 tr.
161 36 STOCKHOLM

FAX: 08/25 38 57

Gengeşiya lı ser Alfebeya Kurdi

Dı mehên çûyi da, Enstituya Kurdi a Stenbolê ji bo nıqaşkırına alfebeya kurdi du cıvin çêkırın. Lı ser banga Enstituyê, berpırsiyarên rojname û kovaran û hın kesên niviskar beşdari cıvınan bûn. Wan, ji bo standartkırına Alfabeya kurdi, ditın û pêşniyazên xwe anin zıman. Pışti van cıvınan Enstituyê raporek weşand. Wek kovara Roja Nû em vê pırsê gelesi gıring dibın. Ji ber vê yekê em rapora Enstituyê û dıgel wê ji ditınên redaksiyona Roja Nû ên derheqa alfebeyê da carekê disan lı vır pêşkêşî raya xwendevanên xwe dıkın.

RAPORA ENSTITUYA KURDÎ A STENBOLÊ

Di bin pêşengiya Komita Karger a Enstituya Kurdi de, di roja 31.07.1993'an de, li Navenda çanda Mezopotamya cıvınê lı ser alfebeya Kurdi hat çêkırın. Beriya ku cıvin bê organizekırın, berpırsiyarên Enstituya Kurdi bı berpırsiyarên kovar, rojname, weşanxaneyan û bı niviskarên Kurd re ketın têkılıyê û ji bo ku ew ji bêşdari cıvınê bıbin, bang lı wan kırın. Lı ser vê banga Enstituya Kurdi, ji rojnameya Azadi Latif Epozdemir, ji Kovara Nûbaharê Sabah Kara û Suleyman Çevik, ji Rojnameya Medya Guneşi Osman Aytar, ji Rojnameya Welat Zana Farqini û Mazhar Gunbat; ji niviskarên Kurd Feqi Huseyn Sagnıç û mamoste Tori beşdar bûn. Serokê Enstituya Kurdi Şefik Beyaz û endamê Komita Karger a Enstituya Kurdi Felat Dilgeş lı ser navê Enstituyê beşdari cıvınê bûn.

Serokê Enstituya Kurdi Şefik Beyaz bı axaftneke kurt beşdarên cıvınê dı derbareyê pêvajoyê de agahdar kır. Şefik Beyaz dı axaftına xwe de beyan kır ku ew bı kesên ku xebatên wan lı ser rêzıman û alfabeya Kurdi hene re ketıne têkılıyê û ewê ji niha bı şûn de ji van têkılıyên xwe bıdomın.

Pışti Şefik Beyaz, Endamê Komita Karger

a Enstituya Kurdi Felat Dilgeş mafê axaftnê stand. Felat Dilgeş dı axaftına xwe de lı ser diroka amadekırına alfabeya Kurdi ya Latini rawesta; vê alfabeyê, bı hın nımûneyên bal-kêş bı alfabeya Erebi re rûbirû kır û lı ser pırsên alfabeya Kurdi ya Latini ya ku himên wê ji ali Celadet Bedırxan ve hatiye danin, sekını.

Felat Dilgeş dı axaftına xwe de weha got:

"Gelo Celadet Bedırxan bı çı awayi alfabeyeke Kurdi ya Latini ya ji 31 tipan pêk ani? Beri her tışti dıvê em vê yekê baş bızanıbın ku Celadet Bedırxan zımanzan bû. Wi, ji bili zımanê Kurdi, bı zımanên Fransızı, İngılızi, Almanı, Farısı, Erebi, Yunani û Tırki dızanıbû.

Heke em zımanê Osmanı ji zımaneki serbıxwe bihesıbinın, Celadet Bedırxan bı Osmanı ji dızanıbû. Xebatên Celadet Bedırxan lı ser zaravayên Kurdi ji hebûn û wi dı amadekırına alfabeya xwe de rastıya hemû zaravayên Kurdi ji gırtıbû ber çavê xwe; lı gor dengên van zaravayan ji alfabeya xwe saz kırıbû. Celadet Bedırxan dı pırsa felsefeya zıman de ji xwedi agahdari bû.

Em dıkarın bıbêjin ku alfabeya Kurdi ya

Latini ya ku ji 31 dengan pêk hat, di navbera salên 1919-1932'an de çêbû. Celadet Bedirxan di vê demê de xebatên zımanzanên Kurd ên weki Xelil Xeyali nirxand û ji wan istifade kir. Dî gel ku Celadet Bedirxan di pîrsên zıman de pîspor bû ji, beriya ku ew di alfabe û gramera xwe de guhertinekê çêbike, bî kesên der û dora xwe re, li ser pîrsên heyi munaqêşe dikir û bî wan dişewiri. Bî vi awayi di bin pêşengiya Celadet Bedirxan de, li der û dora Kovara Hawarê ekolek çêbûbû. Qet şik tuneye ku Celadet Bedirxan di vê ekolê de mamoste, rêber û pêşkîş bû.

Celadet Bedirxan di pêvajoya bîkaranin û li ser bîngeheke zanîsti runîştandina alfabe ya Kurdi de, tu car ji guhartinan nereviya û di xebatên xwe yê li ser zıman de ji tabû û dogmayan dûr ma. Ji bo wi, heke guhertin pêwîst bîwa, ew tu cari ji guhertinan nedireviya. Di vi wari de nîmûneya heri balkêş ev e: Celadet Bedirxan di seri de alfabe ya xwe ji 26 tipan (dengan) pêk ani, di pey de ji 26'an derket 36'an û bî vi awayi 10 tip lê zêde kir; di vê pêvajoyê de ji alfabe yê Yunani û Rusi istifa de kir. Di pey de dev ji bîkaranina tipên Yunani û Rusi berda û hejmara dengên alfabe ya xwe daxîst ser 31'an. Em ji xebatên wi yê li ser alfabe yê fêr dîbin ku Celadet Bedirxan, heta ku ji destê wi tê ji bîkaranina dîftongan (pevdeng) xwe dûr dixê û dixwaze ku alfabe ya xwe hêsantir bike. Disa em ji xebatên wi yê li ser alfabe yê hin dîbin ku heta ku ji destê Celadet Bedirxan tê, alfabe ya xwe nêzîki alfabe ya Tîrki dîke û ji hin tipên ku di alfabe ya Tîrki de hene istifade dîke. Dî gel ku Celadet Bedirxan heta hejmara 23'an a Hawarê, tipa "k" yê di cîyê "q" yê ya ku em iro di alfabe ya Kurdi de bîkartinin dixebitine ji, ew ji hejmara 24'an wê de cîyê van dengan diguherine. Yani heta hejmara 24'an a Hawarê peyvên weki "qelem", "qazi", "qêşmer", "qewraş", bî awayê "kelem", "kazi", "kewraş" têni nivisandin.

Bî qasi ku em dîzanin, diroka munaqêşeyên li ser alfabe ya Kurdi ya Latini kevn e. Hê di dema amadekirina vê alfabe yê de Celadet Bedirxan bî gelek kesan re ketibû têkiliyê û li ser vê pîrsê bî wan re munaqêşe kiribû. Herweki ku em ji pêşgotina Dr. Nuredin Zaza ya ji çapa

dîwemin a hejmarên 24 û 57 ên Hawarê ji hin dîbin, kesên weki Hemzeyê Mîksi û Ekrem Cemil Paşa, pîr kêmasiyan di alfabe ya Celadet Bedirxan de dîbin.

Gelo iro munaqêşeyên ku li ser alfabe ya Kurdi ya Latini çêdîbin, di kijan çarçowê de ne? An bî awayeki di pîrsên alfabe ya Kurdi çî ne? Li gor ditina min, munaqêşeyên heri mezîni bî vi awayi dîkarin bîni parvekirin:

- 1 - Zêdekîrîna dengên alfabe yê
- 2 - Kêmkîrîna dengên alfabe yê
- 3 - Ji alfabe avêtuna tipên bî kumîk û bî nîçik
- 4 - Di alfabe ya Kurdi de bîkaranina tipên Tîrki
- 5 - Ji bo dengên "p, ç, t, k, r" bîkaranina tipên cîhê
- 6 - Di zıman de bîkaranina dîftongan zêde
- 7 - "Î" û "î" ya Kurdi wek "İ" û "ç" Tîrki nivîsin

1 - Zêdekîrîna dengên alfabe yê: Celadet Bedirxan bî hesteke zımanzani li alfabe ya Kurdi dînihêrt. Bî qasi ku ew di pîrsên zıman de pîspor bû, ewqas ji ew di derheqê rastîya cîvata Kurdi de xwedi agahdari bû. Celadet Bedirxan baş dîzanibû ku zêdekîrîna dengên alfabe yê ne merifet e. Herweha ev pîrs bî dewlemendiya zıman ve ji nîkare bê grêdan.

Zımanzan Saussure di xebatên xwe yê li ser zıman de weha dibêje: "Tu alfabe yek nîkare hemû dengên zımaneki bîde." Dema ku em hîşê xwe li ser zımaneki bêşînin û bî awayeki zanîsti li serê rawestînin, emê bî çavê xwe bîbin ku bî rastî ji tu alfabe yek nîkare hemû dengê zımaneki bîde. Celadet Bedirxan ji vê rastîyê agahdar bû. Lewra wi baş dîzanibû ku zêdekîrîna tipan dê alfabe yê dijwar bike û tê de tevliheviyan peyda bike. Dî gel ku wi di çend hejmarên pêşîn ên Hawarê de li ba "H" û "X" yê, "X" û "H" yê bî nîçûn (X-H) bîkaranî ji, di pey de wi dev ji vê yekê berda.

Di van demên dawî de hin kes alfabe ya Kurdi ya Latini ya ku himên wi ji ali Celadet Bedirxan ve hatin danîn, ji bo zaravayên Kurdi yê weki Dîmilki (Zazaki) kêmi dîbin. Lê dîvê bîni zanîn ku Celadet Bedirxan di dema amadekirina alfabe ya xwe de li ser zaravayên Kurdi yê di jin xebitî û rastîya wan stand ber

çav.

L1 ser zêdekırına dengan ez dıkarım vê bibêjim: Heke em dı bıkaranına alfabe ya Kurdi de ji bo her dengêki lı işareteki bıgerın, emê tu wexteki nıkarıbın alfabe yeke tekûz pêk bınin û belki em alfabe yeke ji 50 tipan zêdetır çêbıkın.

2 - Kêmkırına dengên alfabe ye: çawa ku hın kes zêdekırına tipên alfabe rast dıbinın, wısa ji hın kes kêmkırına tipên alfabe dıparêzın. Yê ku kêmkırına dengên alfabe dıparêzın, bı pıranı vê ditına xwe bı pırsa bıkaranına kompıturê ve grêdın. Dema ku em dengên alfabe ye kêmkırın, wê gavê dıvê em ji dıftongan istifade bıkın; ku lı gor ditına mın ev ne durust e û dê xesarê bıgihine zıman. Jı xwe hın dengên bıngihin ên zımanê me hene ku em nıkarın wan bı dıftong û cot-tipan bıdın. Rastı yeke ji heye dıvê ku em bızanıbın: Lı dınê kompıtureke standart tune. Hemû dewletên dınê lı gor rastıya zımanê xwe dı kompıturê de guhertınan çêkırıne. Bı saz kırına klavıye yeke Kurdi pırseke teknıke ye û bı hêsani dıkarê bê çareser kırın.

3 - Jı alfabe avêtına tipên bı kumık û bı nıçık: Hın kes ji, ji alfabe ya Kurdi avêtına tipên bı kumık (i, û, ê) û bı nıçık (ş, ç) dıparêzın. Dı bıngiha vê ditınê de ji, daxwaza bı hêsani ji kompıturê istifade kırınê heye. Bêguman bı vi awayi ji hın dengên bıngihin ên alfabe ya Kurdi tın avêtın. Lı gor vê ditınê, dı cıyê "ş" yê de "sh", dı cıyê "ç" yê de "ch", dı cıyê "ı" yê de cot "i" (ıı), dı cıyê "û" yê de cot "u" (uu), dı cıyê "ê" yê de cot "u" (uu) yê İngılızı dıkarın bın bıkaranın. Bı ya mın ev ditıneke çewt e. Lewra alfabe ya Kurdi fonetık e. Tip (herf) çewa lı ser kaxız tê nıvısın, wısa ji tê xwendın. Yani dı Kurdi de deng = tip e.

4 - Dı alfabe ya Kurdi de bıkaranına tipên Tırki: Hın kesên ku ji alfabe ya Kurdi û xebatên Celadet Bedır xan bêhay ın, yan nıyeta wan ne baş e, dı nıvısına Kurdi de alfabe ya Tırki bıkartının. Bêguman ev ji bo nıvısına zımanê Kurdi xetereke mezin e. Tu bıngiheke zanıstı ya vi kari tune. Dı vi wari de berpırsıyarıya herı grıng dıkeve ser mıle kovar, rojname û weşanxaneyên Kurdan.

5 - Jı bo dengên "p, ç, t, k, r" bıkaranına

tipên cıhê: Dengên (p, ç, t, k, r) bêdengên pıdıyan ın. Ev deng dı zımanê Kurdi de weki cotdeng (tipên cêwi) ji tın bınav kırın. Ev deng, ji ber ku bı du awayan tın bılevkırın, ji wan re dengên bêaqsan û bıaqsan ji tê gotın. Dı bılevkırına dengê bêaqsan de bıhn tê dayın, dı bılevkırına dengê bıeqsan de bıhn tê gırtın. Dı alfabe ya Kurdi de, nemaze dı vê mıjarê de munaqeseyên mezin hene. Lı gor hın ditınan, tipên cêwi yê bêaqsan û bıaqsan ji hevdu cuda ne û dıvê bı işaretên cıhê bın nışandan. Lê belê Celadet Bedır xan ji tê de, hın filologên zımanê Kurdi, lı dıji cıhê nışandana tipên bêaqsan û bıaqsan ın. Celadet Bedır xan dı xebatên xwe yê lı ser alfabe ya Kurdi de beyan dıke ku cıhderka bêdengên pıdıyan ên bêaqsan û bıaqsan yek ın. Lı gor ditına wı, weki tipên serbıxwe nışandayına dengên bıaqsan û bêaqsan çewt e; lewra cıhderka wan yek e.

Osman Sebri, ku yek ji endamên ekola Hawarê ye, ji seri de lı dıji vê ditına Celadet Bedır xan derdıkeve. Dengê bêaqsan û bıaqsan weki dengên serbıxwe yê alfabe ya Kurdi dıbine. Herweki tê zanın, Kurdên Sovyetê ji dengê bêaqsan bı apostrofeke ji dengên bıaqsan dıqetinın û wan weki dengên serbıxwe nışan dıdın. Nıvıskarê Kurd Baran Rızgar ji dı ferhengê xwe ya Kurdi-İngılız, İngılız-Kurdi de dengê bıaqsan bı bınxetekê ji dengê bêaqsan cuda kırıye. Baran Rızgar bı armanca ji hevdu cudakırına dengê bêaqsan û bıaqsan metodê bınxet kırınê hılbıjartıye.

Herweki tê zanın, Celadet Bedır xan dı alfabe ya xwe de heta ku ji destê wı hatıye, ji bıkaranına işaretên weki nuqte, nışan, kumık û nıçıkên zêde xwe dır xıstıye. Heta ku ji destê wı hatıye, alfabe ya xwe hêsan kırıye. Disa weki ku mın lı jorê ji beyan kır Celadet Bedır xan cıhderka dengê bêaqsan û bıaqsan eynı dıbine. Dı vê rewşê de, bı van dengan bıkaranına tipên cıhê, dê dı alfabe ya Kurdi de dıjwariyên mezin çêbıke. Jı ber ku dı alfabe ya Latını de ji bo yek dengêki işaretên cıhê nıkarın bın bıkaranın. Jı bo dengê bıaqsan danına işaretêke, wê pê re hejmarê dengên alfabe ye ji 31'an derxe 36'an. Bêguman mesele bı tenê bı vê ji naqede, hın dengên dın ên ku munaqese lı ser çêdın ji hene.

L1 gor dituna min tıştê heri baş dı mijara bêdengên pıdıyan de parastina alfabeya Celadet Bedirxan e.

6 - Dı zıman de bıkaranina diftongên zêde: Dı van demên dawî de hın kes, dı alfabeya Kurdi de bıkaranina çend diftongan pêşniyar dıkin û dı nıvisên xwe de dıxwazın ku vê yekê bıkarbinın. Herweki tê zanin Celadet Bedirxan bı xwe ji dı seri de ji çend diftongan istifade kırıye; lê dawiyê hejmara diftongan anıye ser yeki. Dı hın hejmarên Hawarê de mırov rasti diftongên weki "kw" û "kh"yê tê, lê belê em dıbinın ku ji demekê bı şın de ev diftong nayên bıkaranin. Celadet Bedirxan bı xwe ji lı dıji zêde bıkaranina diftongan e. Ez ji dı vê baweriyê de me ku dı alfabeya Kurd de bıkaranina çend diftongên dın ne pêwıst in û ev yek dê dijwariyên alfabeyê zêdetır bıke.

7 - "İ" û "i" ya Kurdi wek "ı" û "i" Tırki nıvisin: Dı alfabeya Kurdi de, dı cıyê "ı" û "i" ya Kurdi de, bıkaranina "i" û "ı" ya Tırki tu demekê ji rojevê derneketıye. Her tışt lı alıyeki, iro dı weşanên Kurdan de bıkaranina "i" û "ı"ya Tırki rastıyek cıvata me ye. Em dıkarın bıbêjn ku ji bıli problema "i" û "ı"ya Kurdi, pıranıya Kurdan parastina alfabeya Celadet Bedirxan dıxwazın.

Hın kes dı alfabeya Kurdi de bıkaranina "ı" û "i"ya Tırki, bı xwe nêzıkkırına gıyana Tırkbûnê ve girê dıdın. Lê belê ev ditıneke çewt e. Ew kesên ku lı ser xebatên Celadet Bedirxan ên dı pırsa alfabê de sekınine, dıvê bı çavê xwe ditıbın ku Celadet Bedirxan tu car ji bıkaranina dengên alfabeya Tırki nerevıyaye. Lê belê, Celadet Bedirxan xwestıye ku alfabeya xwe nêzıki alfabeya Tırki bıke. Ma gelo tipên weki "ç" û "ş"yê ji bıli alfabeya Tırki, dı kijan alfabeyê de hene? Celadet Bedirxan dı pêkanina tipên alfabeya xwe de rastıya gelê Kurd dıgire ber çavê xwe ku pırê wan lı bakûrê Kurdistanê, dı bın hegemonya sıyasi ya Tırkan de dıjin. Celadet Bedirxan ne bı tenê carekê, gelek caran dıbêje ku me xwe nêzıki alfabeya Tırki kır û xwe jê dır nexıst.

Celadet Bedirxan ne ji ber kurt an dirêjbûna "ı" û "i" ya Kurdi bı kumık û bı nuqtê bıkarani. Pırsgrêk bı tevayî tekniki bû. Klavıya ku Celadet Bedirxan bıkartani ya

Fıransızan bû û tê de "ı"ya Tırki tune bû.

Dı seri de ez bı xwe ji, alıgirê parastina "ı" û "i" ya Kurdi bûm; lê iro dema ku ez rastıya cıvata Kurdi tinım ber çavê xwe, ez vê yekê dıbinım: Avêtna kumık û bıkaranina "ı" û "i" ya Tırki dê alfabeya Kurdi hêsantır bıke û dı xwendın û nıvisinê de ji astengekê rızgar bıke. Ji ber ku alfabeya Kurdi fonetik e, tu têkılıyek vê guhertınê bı dangan re tune."

Berpırsıyarê gıştı yê Rojnama Medya Gunesi Osman Aytar, ditınên xwe bı vi awayı ani zıman : "Guhartina hın tipên alfabeyê, ji hemû tışti zêdetır tışteki tercihe ye. Heke em terciha xwe lı ser kijan işaretê bıdın, emê bıkarıbın wê hılbıjêrın. Xuya ye ku iro bı du awayan nıvisina tipên "ı" û "ı"yê tevliheviyekê bı xwe re tine. Dıvê ku ev tevlihevi ji holê rabıbe. Lê dıvê neyê ji bir kırın ku alıyên sıyasi yên pırsê ji hene. Heke lıhevhatıneke gıştı çêbıbe, dı şına "ı" û "ı"yê de "ı" û "i" ya ku dı zımanê Tırki de tê bıkaranin, dıkarê bê tercihkırın.

Zana Farqini dı axaftına xwe de lı ser pêleyıstina alfabeya Kurdi ya Latini rawest û weha got: "Dı hın nıvisan de "ı" bı "ı"yê, "i" bı "ı"yê, "x" bı "ğ"yê, "ê" bı "e"yê û "w" bı "v"yê tın guhertın. Bı vi awayı dı cıyê alfabeya Kurdi de alfabeya Tırki tê bıkaranin. Ez bı xwe ne lı dıji guhertınê pêwıstım. Lê dıvê ku guhertın xesarê nede alfabeya Kurdi. Celadet Bedirxan, bı pêşniyara Eli Seyda Gewrani tipa "k" bı "q"yê guhart û ji hejmara 24'an a Hewarê wê de "q" dı cıyê "k"yê de hat bıkaranin.

Lı gor dituna min dı alfabeya Kurdi de bıkaranina tipên "ı" û "ı"ya Tırki dê baş bıbe. Dema ku em vê guhertınê çêbıkın, dê alfabeya Kurdi bêtır hêsan bıbe, ji xwe Celadet Bedirxan bı xwe ji dıbêje ku `me alfabeya xwe nêzıki ya Tırki kırıye'. Hewce ye ku dı vê pırsê de em danûstandına xwe û Tırkan ji bıgırın ber çavan. Bı rasti ji, yên ku bı Tırki dıxwinın û dı nıvisın, dı xwendın û nıvisina "ı" û "ı"ya Kurdi de zehmet dıkışının. Dı alfabeya Kurdi de bıkaranina "ı" û "ı"ya Tırki, dê karê xwendın û nıvisinê hêsantır bıke."

Berpırsıyarê gıştı yê Kovara Nûbiharê Sabah Kara dı axaftına xwe de weha got: "Herweki tê zanin, dı alfabeya Erebi de tipa "ı"yê tu-

ne ye. Dî nîvisina bî alfabe ya Erebi de dengê "î" nayê nîvisin. Problema me jî "î" ye. Dema ku em tipa "î"yê jî alfabê bavêjin, dê meseleya me nemine. Wê gavê emê "î" dî cîyê "î"yê de bîkarbinin. Dî rewşek weha de, dê "î"ya me jî bibe weki "î"ya Îngilîzî. Jî demeke dirêj de ye ku ez lî ser gramere dîxebîtim. Mîn dî gramera xwe de tipa "î"yê bîkarneaniye: Dema ku em tipa "î"yê rakîn, em dê van peyvên jêrin bî vi awayî binîvisin:

kîrîn - krîn
mîrîn - mrîn
bîrîn - brîn
gotîn - gotîn
pîr - pr

Çawa ku dî alfabe ya Erebi de dengê "î"yê tune û dî vê pîrsê de problem dernakevîn, bî vi awayî emê jî, jî problema "î"yê xelas bîbîn.

Lî gor ditîna mîn, dîvê ku em kumîkê lî ser "ê"yê jî rabîkîn û dî şûna kumîkê de apostrofê (') bîkarbinin. Jî xwe dî hemû klavîyan de "ê"ya bî apostrofê heye. Wê gavê ne hewce ye ku em kumîk deynîn ser "ê"yê. Herweha em dîkarîn kumîkê ser "û"yê jî rabîkîn û dî şûna "û"yê de "o" bîkarbinin. Dî zîmanê Îngilîzî de dengên dirêj bî cotî tîn nîvisin.

Ez dîxwazîm vê jî bêjim: Heke Enstîtuya Kurdî bîryara bîkarînanîna "î" û "ç"ya Tîrkî bîstîne, em dê lî gor vê bîryarê bîlîvîn. Nîviskarê Kurd Feqî Huseyn Sagnîç dî axaftîna xwe de weha got: "Ez gotînen Felat Dîlgeş ên weki "tu alfabe yek nîkare hemû dengên zîmanekî bîde" rast û dî cîh de dîbînîm. Ez bî xwe jî jî bo zîmanê Kurdî dîkarîm vê bîbêjim: "Heke em jî bo her dengê ku dî zîmanê me de heye lî îşaretekê (tîpekê) bîgerîn, wê gavê belkî em alfabe yek jî 70 tîpan amade bîkîn. Ev yek jî, dê problemên alfabe ya Kurdî zêdetîr bîke.

Dî dora 20 salan de ye ku ez lî ser gramera zîmanê Kurdî dîxebîtim. Berîya ku gramera Celadet Bedîrxan bîkeve destê mîn, mîn gramera xwe jî bo çapê amade kîr. Ev gramera mîn a ku niha çap bûye, dî 1978'an de amade bû. Dî ser van hemû tîştan de ez dîxwazîm vê bîbêjim: Heke Enstîtuya Kurdî gramereki amade bîke, ez dîkarîm dev jî gotîn û kîrînen xwe yê 20 salan berdîm.

Dî mijara kumîk de jî ditîna mîn ev e: Celadet Bedîrxan jî ber ku klavîya Frensîz bîkartanî, kumîk pejîrand û dî alfabe ya xwe de xebîtand."

Nîviskarê Kurd Torî dî axaftîna xwe de weha got: "Dîvê em bîzanîbîn ku "î" û "î"yên Kurdî ne weki "î" û "ç"yên Tîrkî ne. Ev deng, jî hevdu cîhê ne. Ne "î"ya me weki "î"ya Tîrkî tê xwendîn ne jî "î"ya me weki "ç"ya Tîrkî tê xwendîn. Dema ku em "î" û "î"ya Kurdî bîguherînin, emê zîmanê xwe tîk bîbîn. Jî ber ku "î" û "î"yên me jî yê Tîrkan cîhêtur î, Celadet Bedîrxan blîndek bîkarînanî.

Heval Felat Dîlgeş jî hêsankîrînê qal dîke! Ka bîla bîbêje, hêsankîrîn çî ye? An ku hêsankîrîn tîkbîrîna zîmanê Kurdî ye! Dema ku em "î" û "î" ya xwe bîguherînin û bî qayde ku Tîrkî dînîvisîn, binîvisîn, dê ew gavê xwendevanên Kurd jî "î" û "î"ya Kurdî weki "î" û "î"ya Tîrkî" bîxwinîn. Ez bî xwe lî hember guhertîna "î" û "î"ya Kurdî me û ez tîşteki weha durust nabînim."

Nîviskarê Rojnameya Azadî Latîf Epözdemîr, dî axaftîna xwe de weha got: "Dî alfabe ya Kurdî ya Latînî de bî du awayan nîvisîna "î" û "î"yê problemek e û dîvê ku dî dema herî nêzik de ev problem jî holê bê rakîrîn. Bêguman, ançax bî saya sazgehên weki enstîtuyê, emê bîkarîbîn pîrsên xwe yê weha çareser bîkîn. Ez dî wê bawerîyê de me ku bîkarînanîna "î" û "î"ya Tîrkî dê tu xesarekê nede zîmanê Kurdî û nade jî. Hemîn ku tu xesarekê nade zîman, çîma em alfabe ya xwe jî astengekê xelas nekîn! Ez jî dî wê bawerîyê de me ku pîrsa bîkarînanîna "î" û "î"ya Tîrkî pîrseke tercihî ye. Yanî em kîjan tîpan tercih bîkîn, emê dî alfabe ya xwe de wan bîkarbinîn."

Cîvîna dîwemîn a lî ser alfabe ya Kurdî dî roja 21.08.1993'an de, dîsa lî Navenda çanda Mezopotamîya çêbû. Jî rojnameya Welat Nîjad Yaruk û Zana Farqînî, jî rojname Azadî Latîf Epözdemîr, jî kovara Nûbiharê Sabah Kara, jî Enstîtuya Kurdî Felat Dîlgeş, Huseyn Kaytan û Şefîk Beyaz; nîviskarên Kurd Feqî Huseyn Sagnîç û Torî beşdar bûn.

Pîştî ku cîvîn jî alî serokê Enstîtuya Kurdî Şefîk Beyaz de hat vekîrîn, lî ser navê rojnameya Welat Nîjad Yaruk dest bî axaftînen kîr.

Nijad Yaruk di axaftina xwe de weha got:

"Ez dixwazim li ser navê rojnameya Welat ditinên xwe binim zîman. Ezê çend rexneyên xwe bibêjim, lê divê hûn bîborin.

Li gor ditina me, divê destpêka xebatên enstituyê ne munaqeseyên li ser alfabeyê bûna. Me hîn xebatên din ji enstituyê dîpa. Heke guertinek pêwîst be ji, iro ne wextê vi kari ye. Divê ku ditinên ev kesên ku xebatê wan di vi wari de hene, bihata pîrsin. Heke Enstituya Kurdi di vê mijarê de bi ser nekeve, dê hebûna wê bikeve talûkê. Di seri de, ji bo kontrolkirina weşanên Kurdi komiyonek dikaribû bihata çêkirin. Em bi xwe xebateke weha diparêzin. Di bikaranina peyvan de gelek cihêti hene, divê ku di vê pîrsê de xebat bînin kirin.

Bingehê heye û divê ev bingeh bê xurtkirin. Ku ev bingeh neyê xurtkirin, guhertina tipan tîştê çareser nake. Bila enstitu karê klavyekê bigire ser xwe."

Nivîskarê rojnameya Azadi Latif Epozdemir di peyivina xwe de weha got:

"Divê enstitu di van pîrsan de berpîrsiyar be. Divê enstitu li ser vê meselê xebateke baş bike û divê enstitu nebe şaxek rêxistinên siyasi. Ne hewce ye ku di vê pîrsê de komiyonên taybeti bînin avakirin. Divê hemû kes biryarên enstituyê biparêze.

Diyar e ku hemû kes guhertinê dixwaze. Baş e, guhertin wê kingê çêbibe? Divê guhertin ji bo dema pêş neyê taloqkirin û divê heqê guhertinê ji bo enstituyê hebe. Ez bi xwe li ser navê xwe dikarim vê bibêjim: Enstitu çî biryarê bigire, ezê bipejirînim û ezê di nivîsên xwe de bikarbinim.

Iro di nav weşanên Kurdi de qetandinek (cihêtiyek - newekheviyek) heye. Çend kes dikare bi zîmanê Kurdi meqaleyan binivise? Ji bo ku gel bikaribe bi zîmanê Kurdi bixwîne û binivise, divê em hêsaniyê çêbikin. Em rîya zîman xweş bikin, lê em xesarê nedin gramera Kurdi."

Nivîskarê Kurd Tori di peyivina xwe da weha got:

"Ez bi xwe guhertina tipên "i" û "î" yê rast nabinim; lewra "i" û "î"ya me ne weki ya Tirkî e. Hêsankirin xerakirina zîman e, an ku pêşvebirina zîman e? Ji ber ku "i" û "î"ya me

ji ya Tirkî dirêjtir e, Celadet Bedirxan bîlîndek bikaranî. Ez li hember rakirina bîlîndekê me."

Endamê Komîta Karger a Enstituya Kurdi Felat Dilgeş ditinên xwe bi vi awayî anî zîman: "Hevalê ku li ser navê rojnameya Welat ditinên xwe beyan dike, dibêje ku 'divê destpêka xebatên enstituyê ne li ser alfabeyê bûna.' Baş e, dê enstituyê ji kuderê de dest bi xebatên xwe bikira? Gelo heta ku pîrsa alfabeyê neyê çareserkirin, enstitu dikare dest biavêje kîjan pîrsên zîman? Di xebatên li ser zîmanekî de gava yekemin xebatên li ser alfabeyê ne. Xebatên ferhengî û gramîrî pîştî alfabeyê tên. Dema ku mirov bi alfabe ya zîmanekî nîzanibe, ne mumkun e ku mirov li ser pîrsên rastnivîsinê û ferhengî yê wi zîmanî tîştên zanîstî bibêje."

Em, kesên ku beşdarî vê civînê bûne û yê ku di derheqê alfabeyê de ditinên xwe ji me re şandine, bi pîranî ji guhertinê qal dikin. Heval Nejat ji dibêje ku 'heke guhertin pêwîst be ji, iro ne wextê wi kari ye'. Baş e, emê guhertinê hewaleyi çî wextê bikin? An ku emê li benda şoreşa Kurdistanê bisekinin? Nivîskarê Kurd ên ku li Awrûpa dimînin, sedemên li dijî guhertinê derketina xwe bi pîranî weha nişan didin: 'Heta niha di gelek pirtûk û weşanên Kurdi de alfabe ya Celadet Bedirxan ("î" û "i") hat bikaranîn. Heke guhertin çêbibe, dê evqas pirtûk û weşanên ku berê derketine çawa bibin?' Berî her tîştî, ev pirtûk û weşanên ku li derva çap bûne, pîrê wan hê li welat derketine û di nav gel de belav nebûne. Em baş dîzanin ku di çapa nû ya van pirtûkan de bi yek komutekî kumîk dikare bê rakirin. Heke ji iro de em guhertinê pêwîst çênekî, ez bawer im ku di pêş de dê karê me bêtir dijwar bibe.

Heke em mîl bînin enstituyê û bixebîtin ji bo ku enstitu bibe sazgeheke netewî, tu carekê dê hebûna enstituyê nekeve talûkê. Lê ku em di xebata zanîstî de bi qîmet û rûmeta sazgehekê wek enstituyê nîzanîbîn û xwe ji ferdbûnê rîzgar nekî, ji xwe wê gavê dê hebûna enstituyê tu maneyekê ifade neke.

Mamoste Tori di axaftina xwe de ji 'bîlîndekê' qal dike. Celadet Bedirxan, ji bo ku "i" û "î"ya Kurdi ji "i" û "î"ya Tirkî bîlîndir

bûn, kumîk bikarnani. J1 xwe em dî xebatên Celadet Bedîrxan de rasti peyva `bîlîndekê' nayên. J1 bo dengên "î", "ê" û "û" kumîk hatîye bikaranin; mesele ne bîlîndbûn an nîzîmbûn e. Dî nav dengên Kurdi de "a" û "o" jî dengdarên dirêj in. Lê belê Celadet Bedîrxan j1 bo van dangan kumîk bikarneaniye. J1 alî dîn de, tip (harf) dangan îşaret dîke. Dî îşaretkirîna dangan de hîlbîjartîna tîpan (herfan) dî destê me de ye. Tu meseleyeke guhertîna "î" û "î"ya Kurdi bî dangan re tune. Dî alfabê de hêsankirînê pêkandin jî, dî pîrsa perwerdê, xwendî û nivîsinê de taybetîyek gîring e. J1 xwe Celadet Bedîrxan bî xwe jî heta ku jî destê wî tê, jî bikaranîna nuqte û îşaretên zêde direve. J1 ber vê yekê ye ku ew jî bo "ê", "î" û "û" yek îşaretêkê, kumîk bikartîne.

Dî serî de j1 bo dengê "î"ya Tîrki şîka dî nav herfên dîn de hundabûnê hebû; lê iro em dî nivîsa Tîrki de dîbinî ku problemek weha jî nemaye."

Nivîskarê Kurd Feqî Huseyn Sagnîç ditîna xwe bî vî awayî anî zîman: "Bî qasî ku em dîzanî, dîvê ewîlî esas bê kolan. Wexta mîrov dest bavêje zîman, himê zîman alfabe ye. Dîvê ewîlî hûn pîrsa alfabeyê çareser bîkî. Dema ku tu bîbêjî iro leza vî karî tune, wê gavê tu dê tu wextî nîkarîbî dest bavêjî vê meselê."

Mîn dev jî iddiayên xwe berdaye. Heke bîbêjî filankeso weha nivîsiye, ya wî rast e; wê gavê ezê bîbêjim ya mîn jî rast e. Têkîlîya kumîk bî gramerê re tune. Dîvê mutleqa em jî alfabeyê dest pê bîkî. Lê lez jî mekî. Yê ku lî Ewrûpa dîminî, dê wîsa bî hêsani nîkarîbî dev jî qaideyên xwe berdî. Lî gora mîn, wext derbas bûye. J1 xwe mexsed jî îşaretê, dangan jî hevdu qetandin e."

Nivîskarê rojnameya Welat Zana Farqîni dî peyvîna xwe de weha got: "Heke iro em pêşî lî xebatên lî ber guhertîna bîgîrî, sîbê emê pêşî lî ber guherîna dî pîrsa gramerê de jî bîgîrî. Heke em, yê ku lî welat dîjî lî hevdu bîkî, dê yê derva jî nêzikayî lî van guhertînan bidî. Hin zîmanzanên me dî vê pîrsê de tînan bî hevdu dîkî. Lê belê mesele mesela tercîhê ye. Tu dangan lî îşaretan bar dîki. Dîvê ku em şîkên sîyasi deynî alîyekî û lî gor vê yekê tevger bîkî."

Berpirsiyarê Kovara Nûbiharê Sabah Kara dî axaftîna xwe de weha got: "Em wek Kovara Nûbiharê rûmeteke mezin didî xebatên sazgehi û enstîtuyê. Heke dî bin pêşkêşîya enstîtuyê de guhertînek çêbibe, emê vê guhertîna bîpejîrîna û dî kovara xwe de bîxebîtinî. Lê belê, ez dîxwazîm disa dî derheqê "ê"yê de çend tîştan bîbêjim. Herwekî tê zanî, dî hemû klavîyan de "Ê" (Ê ya Fransîzî) heye. Dî cîhê "ê"yê de, em dîkarî jî vê "Ê"yê îstîfade bîkî. Heke me kumîkê lî ser "î" jî rakî, dîmîne "û". Lî gor dîtîna mîn, ev "û" jî ne problem e û dî zîmanê Farîsî û Kurmancîya Jêrî (Sorânî) de nayê bikaranî; cîyê xwe jî "o"yê re dîhêle. Em dîkarî vê yekê jî bo Kurmancîya Jorî jî bîkarbînin. Lewra jî xwe "û" dî zîmanê me de kême e. Em bî "o"yê dîkaê rîn cîyê wê tîje bîkî."

Serokê Enstîtuya Kurdi Şefîk Beyaz ditîna xwe bî vî awayî anî zîman: "Ez beşdarî dîtinên wekî ku Enstîtuya Kurdi dî pîrsa alfabeyê de acele kirîye nabîm. Lewra berî her tîştî pêwîst bû ku me jî alfabeyê de dest pê bîkî. Rêxneya ku me bang lî kesên ku dî vê mijarê de xebatên wan hene nekîrîye jî, ne durûst e. Heta ku jî destê me hat, em bî kesên ku dî vê pîrsê de xebatên wan hene re ketî tîkîlîyê; me wan vexwend civîna û me got heke nîkarî beşdarî civîna bîbî, bila jî kerema xwe re dîtinên xwe yê lî ser alfabeyê jî me re bîşînin. Iro em vê meselê çîqas hewaleyî dema pêş bîkî, dê ewqas problema me girantîr bibe. Lê belê em dî vê pîrsê de jî lez nakî. Dî demeke pêş a nêzik de disa emê lî ser vê pîrsîrêkê çend civîna dî çêbîkî. Ew kesên ku lî Ewrûpa dîminî, nîkarîbî werî welat û dîtinên xwe jî me re neşînin, emê herî lî Ewrûpa civînan çêbîkî. Em dîkarî bîbêjî ku dî van herdu civînan de meyleke gîştî çêbûye. Ev meyl jî guhertîna "î" û "î"ya Kurdi ye. Tu tîkîlîyek vê guhertîna bî dengên alfabeyê re tune. Lê disa jî ez dîbêjim, emê dî vê pîrsê de lez nekî. Ez bawer im ku emê bî awayeke zanîstî, bî metodên hev serwestkirîna, çareserîyekê jî vê pîrsîrêkê re bîbînin. Armanca me pêşvebirîna zîmanê Kurdi ye."

25.08.93 / Stenbol

DÎTINÊN REDAKSIYONA ROJA NÛ LI SER ALFABEYA KURDÎ

Gengeşiya derbari mijara "Alfabeya Kurdî", ji nû va hin hêvi û daxwaziyên pêşerojê ani rojevê. Ji ber vê yekê em, xebata Enstituya Kurdî di cih da û gawek pêş dibin. Lê divê bête zanin ku, ev gengeşi beri we ji hebû û di kovarên Kurdî yê dervayî welat da ji hatine nivîsin û munaqesekirin.

Me, wek Roja Nû, ji destpêkê alfabe û gramera C. Bedîrxan wek otorite pejrandiye. Lê di pîrsa "î" da me rastiya gelê xwe (ku van tipan bi hêsani dîkarin bixwin û binivîsin) û riya hêsaniyê daye pêşberî xwe. Ev, realiteyek e û wisa dîxwaze. Munaqeseya ku iro Enstituya Kurdî vekirîye û ditinên beşdarî ve realiteyê baştir tîne zîman. Lewra ew bi xwe di nav gel da ne û belkî ji me nêztir pîrsên gel (derbarî alfabe yê da) nas dikin. Me, ji bo alfabe yek girtî yan ji standard bi berpîrsiyari herket kirîye û em ê ji niha pêva ji bikin.

Qonaxa ku iro gelê Kurd gihîştîyê, êdî di hemû mijarên jiyane da otorite, serûberî û standardî dîxwaze. Rast e, hin tişt hene ku

gîrêdayî sazîyên dewletî ne. Wek otoriteya siyasi, civaki, sosyal, çandî û hwd. Lê hin tişt hene bê wê (dewlet) jî, dîkarî ji niha va bîbin standard û jî pêşerojê ra bîbin bîngehek qewî. Yek jî wana jî, pîrsa alfabe yê Kurdî û çareserkirîna hin pîrsgirêkên biçûk in. Bêguman alfabe tenê bi serê xwe zîmanekî standard peyda nake, lê di zîmanê nivîskî da bîngehek girîng e.

Tarîxa alfabe yê Kurdî ya latîni û xebata Celadet Bedîrxan tê zanîn, di sa hatiye xuyan ku, Kurd jî gelên derdora xwe kêmtir nînbûne. Lewra Celadet Bedîrxan hêj di sala 1919 an da dest bi afirandîna alfabe yek latîni kirîye. Ev xebata pîroz di sala 1932 da gihîştîye qonaxa dawî û di Hawarê da hatiye çapkirin. Di sa tê zanîn ku dewleta Tirk di 1927 da, bi alîkariya zîmanzanên Awrûpî derbasî alfabe yê latîni bûne!.. Ew tipên latîni yê ku bi kar anîne jî, ne malê wan bi xwe ye û hemû tipên ku iro tên bikaranîn jî der hatine wergirtin. Wergirtina tipan nabe sedemê kêmasiyê. Ne jî bo Tirkan ne jî bo Kurdan!.. Herweha alfabe

û tipên ku iro em bî kar tinin ji, ne afirandîneke zanyarên Kurdan bî xwe ye. Bî gotneke din, ne tipên nedîti û nebinahi ne!..

Bêguman ew pîrsên alfabe ya Kurdi yê ku Enstutiya Kurdi tesbit kirine, kê m zêde tîn munaqêşekirin, lê lî gor raya me munaqêşeya herî mezî lî ser xala 7 an e, angî lî ser "î" û "î", "î" û "î" ne. Jî bo me xalên din tu sergêjayî peyda nakin û her wisa lî dervayî welat lî ser wan xalan (bî xala 7) jî munaqêşeyî nine. Derbarî rastnîvisînê hîn munaqêşeyî hene lê zêtir ev munaqêşeyî dîkeve mijara gramera Kurdi.

Eger em yek bî yek lî ser hemû xalan ditînên xwe diyar bikin, wê gelek ditin dubare bîbin. Dêlva wî da em ê lî ser xalên pêwîst bîsekînin, cih bî cih lî ser hîn ditînan rawestînin. Ditînên me yê çar sal berê (ku di sala 1989 an da di hejmarê Roja Nû da hatîne pêşkêşkirin) û iro wek hev in. Jî ber vê yekê heta jî destê me bê em ê jî dubarekirîne bîrevînin.

1- 2 : Zêdekîrîna û kêmkîrîna dengên alfabe yê:

Em zêdekîrîna tipên alfabe ya Kurdi di cih da nabinîna û emîn in ku tipên heyî bersîva hemû dengên bîngêhîna ên zîmanê Kurdi dîdînin. Lewra zêdekîrîna tipan ne marîfetek e, berevajîyê wê, kêmkîrîna û hêsankîrîna marîfet û îlmî ye. Ew marîfet jî, jî alî C. Bedîrxan va gelek bî zanyarî hatîye nîşandan. Ev xalên ku Enstutiya Kurdi kirîye rojêva xwe (pîrsa "î - î" ne tê da) bî salan di rojêva C. Bedîrxan da jî maye ta ku gîhîştîye çareserîyeke îlmî. Zêdekîrîna tipan jî afirandîna dijwarîyan pêva tîştêk bî xwe ra nayne. Angî di dêlva çareserîyê da em ê pîrsgîrêkên nû peyda bikin. C. Bedîrxan bî xwe jî, di destpêkê da 36 dengên çêkirîye, lê rastîya gel, hêsankîrîna xwendîna û nîvisandîna daye pêş çavan, jî tecrubeyên gelên din kelk (feyde) stendîye û lewma jî lî ser 31 dengên bîryar daye. Rastîyek din jî, tu zîmanzanek lî gor hemû dengên ku di zîmanekî da hene tipan çênekîrîne, lê dengên bîngêhîna tesbit kirîne û çareserîya dengên mayîna jî, jî xwendîna ra hîştîne. Lewra hêsankîrîna xwendîna û nîvisandîna argumenta sereke ye. Di tu

zîmanekî da dengîrîna û nîvisandîna ne sedî sed wek hev in û her wisa hemû dengên ku di axaftîna da tîn bîhistîna nîkarîna bîbin sedemê çêkirîna tipan. Wek ku C. Bedîrxan jî dibêje, "welê bûya dîvîya bû alfabe ya her zîmanî jî 50-60 herfan hevedudanî bibe".

Jî bî 31 dengên Kurdi du dengên ku bî eslê xwe bîyanî ne, hene, ew jî dengên 1- "H" yê ku jî gewrîyê tê dengîrîna, wek: Heqîb, hîne, hîşk... 2- "X" yê ku hînek qalînd tê dengîrîna, wek: Xar, xafîl.. C. Bedîrxan lî ser van dengên weha dibêje : "Jî van pêve du herfên bîyanî hene ku bîrek jî Kurdan wan dibêjin. Lewre ku ew herfên ha di eslê xwe de ne Kurdi ne. Me ew ne êxîstîne nav alfabe ya xwe. Ew jî (Z) û (Z) ne, me ew herdu herf bî danîna du deqan ser "h" û "x" nîşan kirîne. h - hal.....x - xar. Ku ev deq ketîna ev herfên ha vedîgerîna ser herfên Kurdi û dîbin "h" û "x". "

Lî gor raya me ev pîrs, çareserîya xwe di xwendîna da dibîne û zêdekîrîna ne pêwîst e.

Herweha em kêmkîrîna dengên alfabe yê jî, di cih da nabinîna. Lewra dengên bîngêhîna, 31 dengên tesbitkirîne û nayên avêtîna, Eger hîn varyantên çend dengên eslî hebîna jî, jî bo wan varyantan çêkirîna tipan pêwîst nake, lewra ew deng cardîna vedîgerîna ser cihderka dengên eslî.

3- Avêtîna hîn kumîk û nîçikan:

Bersîva vê pîrsê di destûra alfabe ya Kurdi da hatîye dayîna. Bînhêre, bersîva xala 5 an û lî benda destûra alfabe ya Kurdi ya 5 an.

4- Di alfabe ya Kurdi da bîkaranîna tipên Tîrkî :

Jî nezani yan jî qesdî tîkelkirîna tipên Kurdi û Tîrkî, angî di dêlva "x" da "ğ" yê Tîrkî, di şûna "u" yê Kurdi da "ü" yê Tîrkî, di şûna "û" Kurdi da bîkaranîna "u" yê Tîrkî xetereke mezîna e û dîvê bî tu awayî tolerans nebinîna.

5- Jî bo dengên "ç,k,p,r,t" bîkaranîna tipên cîhê:

Lî ser vê mijarê argument û pêşnîyarên berbîçav û îlmî tune, yan jî nehatîne xuyan.

Ango dî dêlva "ç,k,p,r,t" da kijan tip hatine pêşniyarkirin, kîş nîne?.. Eger pêşniyar hebîn ji, lî gor raya me guhartina tipên jorin ne dî cih da ne. Dî ilmê zımanzani da alfabe tenê nişanên dangan in, ne rengê wan. Jî wê yekê ji bo nişankirina dengêki, jî şikil û formên alfabe-yê ra sinor an jî qaydeyek kîşkirî tune ku karibe meriv grêde. Lewma jî yê giring ew e ku, dî zımaneki da dengên bîngihin bêne tespitkirin û jî her dengêki ra tipeki bête çêkirin. C. Bedîrxan yek bî yek lî ser dengên Kurdi radiweste, dengên Kurdi û zımanên dî rûbarî hev dîke, dî nav cûre cûre kategoriyên gel da sehitiya dengkirina dangan dîke û her weha dîgihîje encama iroyin.

Eger pîrs, jî hev cudakirina dengên bî aksan û bê aksan be û jî bo cudakirina bikaranina apostrof (') an jî serxet (-) û bînxet (_) be, em lîgel parastina alfabe ya C. Bedîrxan in. Himdarê alfabe ya Kurdi, vê pîrsê dî destûra xwe da baş daye xuyan:

"V- Herçend heye, jî barkirina herfan bî nişanên nû, xwe dan ali.

Nişan jî hêlekê dî nivisandinê de bî vegeza qelemê wext dîde windakirin. Jî hêla dîn bî jîbirkirina nişanê herf vedigerin ser şiklên xwe yê esli, bênişan û tevlihev dîbin. Pejirandina çend nişanan bî hev re ev jî dijwarîke dîn e. Jî lewre jî bona tevayiya herfên bînişan me ev (^) pejirand û navê bîlîndek lê kir. Jî ber ku dengên herfan hem dîguherine hem bîlînd dîke, û jî nişanên wek (. - , - ') qenc têt veqetandin. Jî xwe boşbûna (pîrbûna) nişanan nivisandinê kirê dîke."

6- Dî zıman da bikaranina diftongên zêde:

Wek têt zanin, diftongên zêde têt mana bikaranina du dengdêrên hevedudani. Ango dî dêlva herfeki da bikaranina du herfan. Em pêwistiyeke weha nabin û dîgel parastina alfabe ya heyî ne. Jî xwe bersiva vê pîrsê, dî destûra alfabe ya Kurdi ya C. Bedîrxan, dî xalên 3 û 4 da, gelek vekirî hatiye rawekirin:

"III- Nişankirina her dengi bî herfeke serxwe û jî awayê herfên hevedudani xwe dîr xistin.

Bê şik e ku hinbûn, xwendin, nivisandin û lêkdana herfên serxwe jî yê hevedudani hêsantir e.

IV- Her dengi bî herfeke cihê nişankirin, yanî jî awayê nişankirina çend dangan bî herfeke an dengêki bî çend herfan, xwe dan ali.

Ev awa jî fikra çêkirina alfabe-kê bî hindik herfan an jî qesda qenc lîserseknandina denganiyê dîkare bîzê. Lê pê herdu jî nakevîn dest û dî zımani de bîla sebeb pîrsinên dî şiklî de cîyok peyda dîbin û dî nivisandinê de tevlihevîke mezîn berpê dibe.

Jî xwe dî tu zımani de dengani (dengkirin) û nivisandin ne lîvên yek in, û nivisandin nîkare bî tevayî lî denganiya wî zımani bê. Lewre ku kîtkî û rengên denganiyê bî elfabeyê nayên nişan kirin û lî ser kaxezê sekinandin. Welê bûya dîvîya bû elfabe ya her zımani jî (50-60) herfan hevedudani bibe."

7- " i - î " ya Kurdi wek " ı - i " ya Tîrkî nivîsin :

Jî pîrsên ku hatine tesbîtkirin, zêtirin munaqêşe lî ser bikaranina " i - î " yê Kurdi û " ı - i " yê Tîrkî ye. Ev herdu şikl jî iro têt bikaranin. Bikaranina " i - î " yê Tîrkî dî şûna " i - î " yê Kurdi da, dî salên 60 î da cara yekem jî alî Dr. Şivan (Seid Kırmızıtoprak) va hatiye bikaranin. Jî salên 1975 şûnda " Özgürlük Yolu " (Riya Azadi) û Roja Welat jî dî warê çapemenî da " i - î " bî kar anîne. Ev tercih heta salên 1982-83 jî, jî alî pîraniya kovar, rojname, weşanxane, nivîskar û hwd. dom kirîye.

Gelo çî bû û çî qewimî ku hîn kovar, rojname û kes dev jî nivîsina " i - î " berdan û dest bî " i - î " kirin? Argumentên vê guhartinê çî bûn? Lî gor raya me heta iro jî, bersiva vê pîrsê nehatiye dayin. Bêguman hîn argument an jî rawe hene, lê çî derece xwedî tesir in?.. Maqûliya hêsaniya heyî çî derece hêsantir kirin? Dî dawiyê da derdorên ku " i - î " tercih dîkin, xwe davêjin pişt Celadet Bedîrxan û rêçîka wî jî xwe ra dîkin mertal. Em bî xwe jî spasiya wî zanyarê mezîn dîkin, ku vî alfabe ya

delal çêkırıye. Lê baş tê zanin ku, C. Bedırxan bı xwe dı destûra alfabeya Kurdi da çiqas ji bo hêsankırına alfabeyê û nêzikkırına alfabeya Tırki cehd kırıye, ji guhartınên pêwist nereviyaye. Ya duduyan, tu gramer û alfabe pıroz nınin û dema ku serûberı, guhartın pêwist bıbe dıvê merıv bıke. Lewra dı warê zımanzanınê da, teknik, ilm roj bı roj pêşda dıçe.

Me lı jorê behsa hın argument an ji ditınan kır. Derbarı pırısa "i-i" yan "ı-ı" da çend ditınên ku zêtır dertên pêş ev ın:

1- "ı"yê Kurdi wek deng dırêj e, "i"yê Tırki kurt e ji ber vê yekê nabe ku merıv "ı" Tırki bı kar bine.

2- Dıvê "ı"yê Kurdi ji "i"yê Tırki cudatır be.

3- Celadet Bedırxan alfabeyê weha daniye, dıvê merıv dest nedê.

4- Eger em dı şûna "ı-ı" yê Kurdi da "ı-ı" yê Tırki bı kar bınin, em ê ji rıhê Kurdıtı dır bıkevın.

Dirêjahi û kurtıya dengıki, rengê deng e, ne forma nıvisandı ya ser kaxız e. Lewra yê gırıng ji bo dengıki, hılbıjartın an ji çêkırına tıpek e. Wek "ı" yê Kurdi, dı hın zımanên Ewrûpi da ji, "ı" dırêj tê dengkırın, wek minak, dı zımanê Swêdi da "ı" dengıki dırêj e, lê Swêdıyan ji bo dırêjbûna vı dengê wek me bılındek (^) bı kar naynın. Armanca C. Bedırxan bı xwe ji, tenê bıkaranına tıpên latını bûye da ku zımanê Kurdi bı hêsani bête xwendın û nıvisandı. Bêguman du tıpên me yên istisna hene, ku bı nıçık hatıne nışankırın, wek "ç" û "ş". Sedemê bıkaranına nıçıkan ji, ji ali C. Bedırxan va hatiye rawekırın, ku dı zımanê Kurdi da tıpên hevedudani neyên çêkırın, lewra zımanê Kurdi zımaneke fonetık e û çawa lı ser kaxız tê nıvisın wısa ji tê xwendın. Bı kurtı bıkaranına "ı"yê latını dı şûna "ı" yê Kurdi da, hêsantır e û em wı tercih dıkın. Ê çıma em ê xwe ji dınyayê û gelên ku alfabeya latını bı kar tının bıkın? Çıma em ê

xwe ji standardek dınyayê veqetının?..

Destnedana alfabeya C.B. an ji neguhartın, ji rastiya ilm ji û ji rastiya gel ji dır e. Eger pêwıstı hebe dıvê merıv ji çareserıyê nereve. Lı gor raya me bıkaranına "ı-ı" Tırki xwendın û nıvisandına Kurdi hêsantır dıke û pıranıya gel ji, çavnasê "ı-ı" ne û bıkaranına wan tercih dıkın. Ê dıvê neyê ji bırkırın ku, C. Bedırxan bı xwe ji hın guhartına çêkırıye. Rastıyeke dın ji, C. Bedırxan, heta ji dest hatiye alfabeya Kurdi nêzi alfabeya Tırki kırıye :

"1- Jı van nıqtan pêve ku xasê denganiya zımanê Kurdi ne, dı şıkl û dengên herfan de, herçend heye, xwe ji alfabeya Tırkan nızıng xıstın û jê dır neketın. Armanca elfabê sekinandına dengın lı ser kaxezê bı şıklan e, şıkl bı herfan tên nışan kırın, û herf qebalewi û bıhemd ın. Jı lewre nışankırına dengê () bı " c " û yê () bı "ç" û bı hevguhartın û cıghuastına wan wekhev û bêferq e.

Lê bı vı awayı Kurdên welatê jorın û heçi ku elfabeya Tırki dınasın dê bıkarın bê dıjwari ya Kurdi hın bıbın û komel û kıtêbên me bı hêsanıtı bıxwının."

Bı kurtı em ne lıgel guhartına alfabeya C. Bedırxan ın. "ı-ı" ne tê da. Ev guhartına hanê ji, lı gor mantıqa C. B. e, ku dı xalên destûra alfabeyê da hatıne xuyan.

Jı bo me çareserkırına pırısan, xebat û lêkolineki ılmı dıvê. Eger çareserkırın ji çarçeva ılmı demeyê em pê ra ne.

Bı sılavên germ dı xebatên we yên hêja da serketın dıxwazın.

Redaksıyona Roja Nû

HELBEST

Kurdo roja te bî xêr

Rojê avêt bî hawêr
Tavê xwe da jor û jêr
Kûrdo roja te bî xêr
Bikev çerxa cihanê

Sosini rengê gul i
Bî reyhan û sînbil i
Mîrad nedit vi dîli
Ser ax a gûlistanê

Tû guli gulan veke
Sosin û reyhan veke
Ber bihn û renga xweke
Ew gûl û gulistane

Agîr bî êvarê ket
Tav a bî zînarê ket
Mîzgin bî biharê ket
Bî sosin û reyhanê

Lî bîn dara Azadi
Me qet nedi şûnd û cih
Êdi besse koleti
Bî ber zor û lêdanê

Vaye hatin Kurdên nêr
Dîl pîling û pençê şêr
Govend girtin jor hu jêr
Kêf û şaya dilanê

Ez Ezmanê Kari me
Lî ser koka Ari me
Hîrç û gûra xwerime
Bî ber berf û baranê

Ezmanê Kari

Xwarin xwarin têr nexwarin

Rûniştine lî Enqerê
Can xîstine vê bazarê
Xwê ya me her carê
Xwarin xwarin têr nexwarin

Karker cotkar bûne kole
Kîras pine, ling bê sol e
Zeviya axê xwina pale.
Xwarin xwarin têr nexwarin

Ketin nirê diktatoran
Rûvi girtin berdan şêran
Xwiya enya me karkîran
Xwarin xwarin têr nexwarin

Dîne dane ser milê me
Nafîkîrîni vi halê me
Çav berdane vi nanê me
Xwarin xwarin têr nexwarin

Ketin nirê beg û miran
Em girêdan bî zincîran
Canê me xwar wan xînzîran
Xwarin xwarin têr nexwarin

Qîmîl karket lî Enqarê
Kurman girti pelê darê
Ard nehiştin lî ambarê
Xwarin xwarin têr nexwarin

Tû qîmîla rû ezmanan
Tû tirtûlên nav zozanan
Xwarin mala me nezanan
Xwarin xwarin têr nexwarin.

Ezmanê Kari

Mankan Pis

Minalêki xınjilane
le mal derçû û
rêgay gêrranewey win kird
duway ewey ke dozrayewe
le naw cergey Broksil da
peykerêkiyan bo dirûst kird
bellam lêre
lem wilate ser be teme
hemû rojê gorri meng
bo hezaran saway çaw reş
helldekenin
Keçi hêştâ dellên keme!
Enwer Omer

Duwa fişek

Fişekeke zerd hellgırıra û
be xurr firmêski hellderrışt..
Ke pêşmergeke lêy pırsi
bo çi degrit ?!!
gûtu min demwist ser dili
duşmînêkım pê bıpêki
nek dili xotım pê bısmit..
Enwer Omer

Sixwır

Laşeyekım
le gûveki derewey dê
tûrr dırawım
çendın sal e
segêk lımozi nexıste kelakekem
gendexorekaniş gêziyan bım xon
tenanet pire gûrgêki bırsi û mandûş
bonmi nekird..!
Çûnke ewrojey ke hatım
dar û perdûi em gundeyan gırr tê berda
mın pıştım bo kirdın be pırd..

Enwer Omer

Pêşniyazek ji
niviskarê kurd
Memed Emin Bozarslan:

Bila sala 1995'an bibe "Sala Ehmedê Xani û "MEM Ê ZIN"ê

UPPSALA, 21/09/1993

Ji hemi vêxistinên Kurd
ên siyasi, çandeyi û komeli ra
nameya vekiri:

Serok û kargêr û endamên berrêz,

Wek ku tê zanin, Destana Netewi ya
Kurdi "MEM Ê ZIN" di sala 1995'an
da 300 saliya xwe dadigre. Hozanê
nemir û birewerê gewre Ehmedê Xani,
nivisina vê destana rûmetgiran di sala
1695'an da tamam kiriye û paşê ji ew
wek miraseka neteweyi ji neteweyê
Kurd ra hiştiye.

Ez dixwazim bi kêfxweşi û bextyari bi
raya gişti ya Kurd bîdim zanin ku, ez
ji despêka sala 1992'an vir ve li ser
"MEM Ê ZIN"ê dixebitim û wê ji

çapeka nû ra amade dikim. Amanc û
daxwaz ev e ku ez çapa wê ya nû beri
Newroza sala 1995'an bigihinim destê
xwendavê Kurd. Ez dixwazim vê yekê
ji bîdim zanin ku, min "MEM Ê ZIN"
wergerandiye Kurdiyeka xwerû dê
pêkve bên çapkîrî û li rexê hev ci
bigirin. Bi vi awayî, xwendevanê Kurd
dê bi Kurdiya xwerû imkana xwendina
wê û têgihîştina naveroka wê bibine.

300 saliya "MEM Ê ZIN"ê jibo me
Kurdan bûyereka gelek girîng e. Di
dirokên hemi netewan da bûyerên
weha ciyeki pirr girîng û bilind
dîgîrî, bi civin û şênayiyên mezîn
tên pirozkîrî. Biranin û pirozkîrîna
salvegerên weha giyanê neteweyi xurt
dike, bîngê hevgerîna neteweyi
zexm dike, têgihîştina neteweyi ji fire
dike. Eşkera ye ku ihtiyaca me Kurdan

ji hemî netewyên di pîrtir bi biranin û pirozkirina salvegerên bûyerên neteweyî heye.

Mîn, wek niviskarekî Kurd ê ku li ser "MEM Û ZÎN"ê dixebite û wê jî çapê ra amade dike, di tarîxa 21 Adar 1992'yan da jî UNESCO ra nameyek nivîsi û û pêşniyaz kir ku UNESCO sala 1995'an "Sala Ehmedê Xani û MEM Û ZÎN"ê ragihîne û bi vi awayî piştgiriya xwe jî çandeya Kurdî ra nişan bide (ez fotokopiyên wê nameya xwe ya jî UNESCO ra jî di gel vê nameya xwe ya jî kovar û rojnameyên Kurdî ra dîşînim û bi vi awayî cara pêşîn jî raya giştî ya Kurdî ra eşkera dikim û hem bi vêxistinên Kurdî, hem jî bi raya giştî ya Kurdî radigihînim).

Lê belê UNESCO heta nuha pêşniyaza mîn qebûl nekiriye, tewr bersiva nameya mîn jî nedaye. Semedê vê yekê jî ev e ku dewletê me Kurdan a xweser tune; UNESCO jî vêxistinêka dewletên xweser e, ku endamên Nteweyên Yekbûyî ne.

Lê belê em Kurdî bi xwî dikarin vê wezîfeya neteweyî pêkbinin û sala 1995'an "Sala Ehmedê Xani û MEM Û ZÎN"ê ragihînin û li gora girîngiya wê, wê bi konferansan, bi semîneran, bi civînên çandeyî, bi şênayiyên folklorî û wd. piroz bikin.

Eşkera ye ku ev kar jî tenê bi destê vêxistinên Kurdî ên siyasî, çandeyî û komelî tê pêkanin; bi peyveka di, tenê vêxistinên Kurdî dikarin vê wezîfeya neteweyî bernamêyên pêwîst amade bikin, wan bernamêyan pêkbinin û bi wi awayî girîngiya 300 salî ya "MEM Û ZÎN"ê bi kitleyên gel ragihînin.

Bi vê amancê û bi dilekî tîjî hêvî,

mîn biryar da ku ez vê şolê bi vêxistinên Kurdî bîdim zanin û vê pêşniyazê jî wan ra pêşkêş bikim. Ji ber ku imkanên mîn tunin ez xwe bigihînim vêxistinên Kurdî û vê pêşniyaza xwe yekser bigihînim wan, ez vê nameya xwe ya vekirî digel nameya xwe ya Îngilîzî ya jî UNESCO ra jî kovar û rojnameyên Kurdî ra dîşînim û dixwazim bi riya wan, bi navbercîtiya wan, bi hemî vêxistinên Kurdî ên siyasî û çandeyî û komelî ragihînim.

Ez, wek niviskarekî Kurdî ê ku li ser "MEM Û ZÎN"ê dixebite, li hemî vêxistinên Kurdî ên siyasî û çandeyî û komelî pêşniyaz dikim û jî wan tîka dikim:

1- Sala 1995'an bi navê "Sala Ehmedê Xani û "MEM Û ZÎN"ê qebûl bikin û ragihînin.

2- Biryar bîdin ku Newroza sala 1995'an li Kurdistanê û li derê welêt bi navê "Newroza Ehmedê Xani û "MEM Û ZÎN"ê bê biranin û bê pirozkirin.

3- Biryar bîdin ku 300 salî ya "MEM Û ZÎN"ê di sala 1995'an da li Kurdistanê û li derê welêt bi konferansan, bi semîneran, bi civînên çandeyî, bi şênayiyên folklorî û wd. bê biranin û bê pirozkirin.

Digel sipasan, slavan û daxwazên serketinê.

M. Emin Bozarslan

Nameya M. Emin Bozarslan

Ji Unesco ra (*)

Ji Unesco ra

Place fontenoy
75007 Paris
France

Mehmed Emin Bozarslan

P O Box 3050
75003 Uppsala/Sweden

21. Adar. 1992

Ez niviskareki Kurd û ji Kurdistanê Bakûr im (beşa Tirkîyê). Ev 13 sal e ku li Swêd rûdînem. Lêkolîn û xebatên min niviskariya Kurdî, zîmanê Kurdî, literatura Kurdî, folklorê Kurdî, diroka Kurdî û wergêra nivisar û rojnameyên Kurdî yên kevn in. Ji ber bêimkaniya domandina nivisandin û çapkirina pirtûkan li Tirkîyê, ez mecbûr mam û hatim Swêd. Li Swêd bi hêsani û azad pirtûkên xwe dinivisim û çap dikim. Heta niha min li Swêd 20 pirtûk çap kirine. 5 pirtûkên min wek seri ji Fablên Kurdî yên kevnepî , û di 5 seri 5 pirtûk çirokên Kurdî yên kevnepî pêk tên. Ji xeynî vana min careke din pirtûka xwendinê ya yekem "Alfabe"ya Kurdî, ku cara yekem li Istenbolê hatibû çapkirin û di 1968 an da ji alî rejîma Tirk hatibû qedexekirin, çap kir. Ev pirtûka xwendinê ya yekem e ku li Kurdistanê Bakûr an ji li Tirkîyê hatibû çap kirin.

Ji bli van pirtûkan, min rojnameya Kurdî ya navdar "JIN" ji tipên Erebi transkripteyî tipên latîni kir û min wana ji nû va wek 5 cild (bi şirovekirin) da çap kirinê. Ev rojname (JIN) di 1918-1919 an da li Istenbola, ku wê hingê paytextê împaratoriya Osmani bû, hatibû çap kirin.

Min rojnameya Kurdî ya yekem "KURDISTAN" ji transkripteyî kir û ji nû va da çap kirinê. Rojnameya "Kurdistan" cara yekem di 1898 an da li Kahirê (Mîsîr) hatibû çap kirin û piştê li Isvîçre û Ingiltireyê heta 1902 an çapkirina wê dom kiriyê.

Epîka Kurdî ya Neteweyî "MEM û ZIN"

Di plana min a pêşerojê da hewl didim ku li ser epîka Kurdî ya navdar "Mem û Zîn" bixebitim û çap bikim. Ev epîk, wek hemû epîkên kevn epîkeke zargotîni ye û wek serpehati hatiye gotin. Ev epîk bi devkî wek stran û çirok li Kurdistanê belav bûye, bi taybetî ji di gundan da. Di sedsalê 17. an da nivîskar û hozanê Kurd Ahmedê Xani ihtîmal e ku ev epîka han ji nav xelkê berev kiriyê û cara yekem epîk di forma pirtûkê da nivîsiye. Ahmedê Xani pirtûka xwe ("Mem û Zîn") di sala 1695'an da temam kiriyê.

Pirtûk bi naveroka xwe behsa evîneke trajîk a xweşmêreki Kurd ê bi navê MEM û xatûneke Kurd bi navê ZIN dike. Di pirtûkê da evina wan dibe babeta sereke, ku tê da wê hingê fam û feraset, rewşa

siyasi û rêvebirî, kulturi, kevneşopi, sosyal û rewşa abori ya Kurdistanê dide xuyan; rewşa çin û tebeqeyên wê hingê û pevgirêdana navbera wan, rewşa rêvebir û yên bin destên wan rawe dike.

Mir, ku bi xwe birayê Zînê bû, guh dide fesadên derdora xwe û dibe asteng li pêşiya zewaca wan û Mem dixê zindanê. Jiyan ji bo Mem û Zîn dibe wek cehennem. Mem nikare vi barê bêhêvi ragire û salek şunda dimre. Zîn ji bêçare û xemgin e û nikare bi evineke bêhêvi bijî û herweha ew ji diçe ser heqîya xwe.

"Mem û Zîn" û xebata min

"Mem û Zîn" bi tipên Erebi lê bi zîmanê Kurdi hatibû nivisandin. Rastiyek hebû ku li Kurdistanê Bakûr kesi nikaribû bi tipên Erebi binivise û bixwîne. Ev rewş bû sebeb ku ez pirtûka "Mem û Zîn" bi temami ji tipên Erebi transkripteji tipên latini bikim û di sala 1968'an da li Îstebolê bi alfabe ya xwe ya Kurdi ra bîdim çapkirinê. Ev pirtûk hate qedexekirin, lê piştê bi biryara dadgehê ev berhem disa bi serbesti hate çapkirin. Piştî hukmê cunta ya 1980 disa bi fermana cunta ji ali dadgeha bilind a eskerî va hate qedexekirin. Ev berhem, piştî betalbûna hukmê cunta cardin serbest bû. Di 1991 da li ser vê berhemê filmek hat çêkirin. Ez bawer im ku xebata min a li ser "Mem û Zîn", ku min ji 1992'an da dest pê kirîye, wê di 1994'an da temami bibe. Plana min ew e ku, ez şirovekirîneke dûr û dirêj û hûrditi, bi qasî 100 rûpel, ji bo danasina epîkê bi xwe û niviskarê wê Ahmedê Xani bikim. Ji xeynî vi kari, ez ê li ser hemû beşên berhemê ditinên xwe bi awayekî hûrditi û hevdem (detaly), wek têbîni, rawe bikim û pêşkêşê xwendevanan bikim. Ji ber qedexekirin û zilma dewleta Tirk minê nikaribûya şirovekirîneke weha li Tirkîyê binivisand û bîda çapkirinê. Plana min ew e ku, "Mem û Zîn" di 1995'an da bête çapkirin û di 21'ê Adarê da

(Newroz), ku roja cejna Kurda ya netewî ye, di destê xwendevanan da be. Ez bawer im ku wê hingê wê ev xebat bi Elmani û Tirkî ji bête wergêrandin û çapkirin.

"Mem û Zîn" çima weha girîng e?

Pirtûka "Mem û Zîn" ji bo gelê Kurd gelek girîng e. Yekem, ji ber ku ev berhem di literatûra Kurdi da serdemeke girîng û sereke li dara dixê. Duyem, derbarî agahdariya kultur û tradîsyonên (erf û adet) Kurdi da çavkaniyêke dewlemend e. Sêyem, ev berhem diroki ya yekemî e ku behsa bir û rayên neteweyî dike û ev mijar dibe çavkaniya sereke ji bo nasîna huviyeta neteweyî û parastîna wê, zîman, kultur, literatûr, folklor û muzîka wê. Herweha "Mem û Zîn" çavkaniyêke sereke û bi rûmet e ji bo lêkolînvanên rojavayî û orîentalîstan (rohilatzan), ku li ser çanda Kurd, kevneşopiya Kurd û literatûra Kurd ku lêkolînê dikin. Ji ber vê yekê ji ev berhem heyîyêke bi rûmet e ji bo neteweya Kurd û her wisa ji bo lêkolînvanên ne Kurd.

Salgera sêedsaliya "Mem û Zîn"

Wek ku min berê ji got, niviskar û şairê Kurd Ahmedî Xanî "Mem û Zîn"ê di sala 1695 an da nivîsiye. Ev sal bû ronasansek, ku di diroka Kurd da bû serdemeke bi rûmet. Wek ku ji destpêka nivîsara "Mem û Zîn" a Ahmedî Xanî tê xuyan, ev berhem ji bo bir û baweriyên neteweyî û belavbûna wî dibe rêberê neteweya Kurd û Ahmedê Xanî bi xwe ji dibe wek bavê pêşengên ramanên neteweyî. 1995 sêedsaliya "Mem û Zîn" e. Ev salgera sêedsaliya "Mem û Zîn" e. Em Kurd, dixwazin vê salgerê li seranserî Ewropaya Rojava, Avûstralya, Kanada, USA û eger şert hebin li welatê me Kurdistanê da ji pîroz bikin. Pêra ji, di salgerê da wê bi konferans, seminer,

panel û bî çalakîyên cuda bête pîroz kîrîn. Herweha çapa nû ya "Mem û Zîn" wê jî bo xwendevanan jî bibe salgera sêedsaliya "Mem û Zîn".

Meyla UNESCO li ser Kultura Kurdi

Zîmanê Kurdi, kultura Kurdi, literatura wî, folklor û muzika wî di bin tehdît û zilmeke giran a dewleta Tirk da ye, ku ideolojiya dewleta Tirk a fermî Kemalîzm e. Piştî damezrandina komara Tirk (1923), hemû heyîyên Kurdi hatin qedexekirin - zîman, kultur, folklor, muzik. Bî serda rejîma Anqerê ya kemalist peyva Kurd û Kurdistan jî qedexê kir. Ev rejîm di şûna navê Kurdistan da navê "Anadola Rojhilat" (Doxû Anadolu) û jî bo Kurda jî navê "Tirkên Çiya" bî kar anî. Ev rejîm bî awayekî xwînawari zîlm û zordariya dewletê bî kar anî da ku kultur û identîteta (huvîyet) neteweya Kurd jî holê rake.

Ez wek şexsiyetekî Kurd û wek nivîskarekî Kurd his dikim û pêwîst dibînim ku bêjîm, Kurd hêvî û gumanên ku jî Unesco, ango jî sazîya kulturî ya herî mezîn li dinyayê dikirin, nehatiye bî cih anîn û ev rewş di nav Kurdan da bûye sedemê şikandina hêvî û gumanan. Unesco li hember êrişên faşîst û nijadperestên kemalist, li hember zordariyên ne insani û anti-demokratîk ranewestiyaye û jî bo piştgiri û parastina kultura Kurd tu tişt nekiriye. Unesco, carek be jî, li hember vê politikayê ranewestiyaye û wê rûreş nekiriye. Berevajiyê wê, di 1981 'an da Unesco beşdarê merasîm û konferansên rojbûyîna sêdsaliya Kemal Paşa bû (ku bî navê Atatürk tê naskirin, ango mana wî bavê Tırka ye), ku ev merasîm jî alî cunta eskerî va hatibû organîzekirin. Ev tewr û hereketa Unesco, hestên neteweya Kurd birîndar kiriye. Kulturzan, nivîskar, hozan, artist, muzîkvan, stranbêj û rojnamevanên Kurd bî tewrê Unesco gelek xemgîn û ecêbmayî mane, lewra ev tewr û hereketa Unesco jî

çarçewa xebatên Unesco dertê û jê ra ters dikeve.

Tikayek ji Unesco

Em Kurd neteweyek in, ku di vê sêdsalê da bî zîlm û zorî jî dervayî irada xwe hatine parçekirin. Welatekî me heye lê dewleta me tune ye. Identîteke me heye lê wek fermî di nav mîlet û civata dinyayê da nayê naskirin. Kultueke me heye lê temsîlkarên me di Unesco da beşdar nîne.

Tevî van neheqîyan jî, em xwe wek malbatek mîletan dibînin û hêvîdar in ku em ê rêxistina kulturî ya dinyayê jî, di pîrozkirina salgeriya sêedsaliya "Mem û Zîn" da li gel xwe bibînin. Jî ber ku dewleta me tune, konsolosên me jî tune û herweha temsîlkarên me yê Unesco jî tune, jî ber vê yekê em nikarin tîka xwe bî awayekî fermî û rêyên diplomatîk bîdînxuyan. Lê li gor bawerîya me kultur mîrateke hemû mirovatîyê ye, ku ne tu tixûban ne jî rêyên diplomatîk nas dike.

Jî ber vê yekê ez wek Kurdekî nivîskar, ku li ser "Mem û Zîn" dixebitîm û dixwazîm jî nûva di destpêka 1995 an da çap bikim ku ev jî rasti salgera sêedsaliya "Mem û Zîn" tê, jî Unesco tîka dikim ku sala 1995'an wek "Sala Ahmadê Xani û Mem û Zîn" êlan bike. Bî vî awayî jî, wê Unesco karîbe bîde nişandan ku bî awayekî vekirî piştgiriya kultura Kurd dike. Bî vî rengî wê bî rasti bîde xuyan ku Unesco rêxistina kulturî ya hemû dinyayê ye û ne tenê alîkariya kulturên xwedî dewlet dike, her wisa piştgiriya kulturên bêdewlet jî dike. Ez bî hêvî me ku di pêşerojê da wê Unesco vê bîyara diroki bîstîne û ez jî nîha va spasîya xwe pêşkêşî wan û xebatên dikim.

Bî sîlav û hurmetên germ
Mehmed Emin Bozarslan.

(*) Name jî inglîzî hatiye wergerandin.

MEM Û ZIN

wek radyo-dramatik - 5

ROLÊN DRAMATÊ

MEM: Zirkurê Alan Paşa

ZİN: Dota Mir Seydin

QISEDAR (MÊR): QM

QISEDAR (JIN): QJ

HESP

QERETAJDİN

ERFAN

ÇEKAN (Çeko)

BEKİR (Beko)

DOTA BEKO

Radyodramatizekirin:

ROBERT ALFTAN

Wergerandin ji swêdi:
Xalî Lezgin

(Berdewam ji hej.36)

QJ

Sıwar tev bî rêketin çûn, paşê Bekirê Ewan da dû wan. Dî rê da rasti Mem û Zinê hat. Herdu evindaran bî destê hevdu girtibûn û dîçûne nav baxçeyên nependi.

BEKİR

Mem û Zinê xwe bî dîzi berdane nav baxçeyên nependi yê Mir. Dîvê Mir wan bî hev ra lî wêderê bîbine. Bîla bîbine da ku wan bavêje zindanê.

ZÎNA REMILDAR

(Bî qûma hûr fal vedike) Mem û Zin hevdu hemêz kirine. Kêf û henekan dîkîn, kêf û henekan dîkîn... Ewreki reş, ewrê baranê, ewreki reş, ewreki baranê...

BEKİR

Mirê mîn , ewreki reş ber bî aliyê me va tê. Xuya ye ku lehzeke şûnda baran wê bîbare.

SEYDİN

Erê. Wîsa xuya dîke. Dî ezmaneki sayî da ewreki reş.

BEKİR

Em xwe bîdîn ber taldê daran dî baxçeyê we yê nependi da. Bîla em şîl nebîn. Qaseki beri niha mîn dit du xezalên cîwan ketin nav wan daran. Em wan lî wêderê bîgrîn ji we ra fra-vinekê hazır bîkîn heta ku baran sekîni.

SEYDİN

Qeretajdin, Erfan, Çekan, hevalên mîn ên nêçirê. Werin em bajon nav baxçeyê nependi,

çimki Bekir ditiye ku du xezal ber bî wi ali va çûne.

(Dî wê gavê da)

MEM

Zinê, axir em dî baxçeyeki da disa gihîştin hev. Lî vêderê tu kes nikare me bêhîzûr nake.

ZIN

Memê hevdituna me dirêjtir e jî çend şaetên kurt ên şevan.

MEM

Niha hingûra sibê wê me jî hevdu neqetine. Em ê bî hevra bin, heta ku bavê min û begên Cizirê jî nêçirê vegezin.

MEM

Lî vê derê, dî binê vê darê da. Xwe dirêjke lî ser qapûtê min ê fire.

ZIN

Memê, gelo şabûn û dîlxweşiya me wê lî vir biqede? Ez nîzanîm, carna ramanên xirab tene hîşê min...

MEM

Zina delal, ma ki bîxwaze bî me ra xirabiyê bike?

ZIN

Memê bînhêre! Ewreki reş lî rûyê ezmana! Guhdari bike! (Effekt.)

MEM

Sîwar in. Nêzik dibin.

ZIN

Memê, em xwesîri ne. Yek dîxwaze evina me jî ortê hiline.

MEM

Xwe veşêre. Zû bikeve bin qapûtê min.

QM

Dema mir jî derê baxçe kete hundir, destê xwe bilind kir û silav da Memê.

SEYDÎN

Slav lî te Memê Alan.

QM

Memê silava mir lê vegeand, lê jî ber wi ranebû ser piyan.

MEM

Slav mirê min!

BEKIR

Mirê min, kê ditiye dema ku mirek bikeve hundir silavê bîde xulamê xwe û xulam jî qet jî ber ranebe? Memê, heke xulam nexweş bin jî disa radîbin. Zû rabe ser piyên xwe! Rîkatekê duduyan nîmêj bike, ibadet heyê jî bo Xudê ye.

MEM

Bekir, gava yeki nexweş qenc bibe, wê rabe nîmêj bike. Hemin ibadet jî bo Xudê ye.

BEKIR

Memê tu dini. Hîşê xwe bine serê xwe. Ew çî ye te kîriye bin qapûtê xwe û vedîşêri?

QERETAJDÎN

Mirê min, Bekir merîveki sextekar û derewkar e, ew rext û ruştîmê zêrin nîn ku Memê xemên xwe pê dîrevine. Lê wi jî şerma Mir qapût avêtiye ser da ku nebe bêrûmeti.

BEKIR

Memê qerwaşa hezkîriya xwe dî binê qapût da veşartiye. Ew erebeke reş a lêvdeqin e. Eger ez, pîzîmamê te Bekir derewan dîkîm, wîsan e bîla Memê rabe û rastiyê nişani me bîde. Ev keçîka ereb e, ya ku her roj dizîka mast lî nav Cizirê dîgerine û dîfroşe.

QERETAJDÎN

(Dî ber xwe da dîfîkîre.) Beko dîkeve rîkê Memê, lê heqaretê dîke da ku Memê jî ciyê xwe rabe. Gelo dî binê qapût da çî veşartiye? Çî dîbe bîla bibe, dîvê ez ali wi bîkîm û jî vê tengasiyê xelas bîkîm. Çimki ew birayê min ê mezin e.

QM

Ji ber ku Memê xwe li nexweşiyê avêtûbû û nedixwast rabe ser xwe, Qeretajdin rabû di şûna wi da fincanên qahwê li civatê belav kir û yek ji da Memê.

QERETAJDIN

(Xwe ji xwe ra.) Ev ne rext û ruştinê hespê wi ne. Guliyek por ji binê qapût va xuya dîke. Ev hebe tunebe guliyên Zinê ne. Guliyên weha di dinyayê da, bîli Zinê li serê tu jinê tunene. Gereke ez alikariya Memê bikim. (Bî deng.) Erfan, Çekan! Werin qahwê belav kin. Ez ê herim agir berdîme mala xwe, bila koşka min a mezin û zarokên min ên zêrin bişewitin, dibe ku hingê birayê min ji vê tengasiyê xilas bibe.

QM

Qeretajdin hate mala xwe û bî dileki xemgîn niyeta dilê xwe ji jina xwe Periyê ra got.

QERETAJDIN

Derxine derva herçar zarokên me yê zêrin. Ez ê agir berdîme xani, belki Memê bikaribe wisa xwe xilas bike. Rengeki tari, erebeke reş, Xwedê belayekê bide te Beko! Na bisekinin, bihêlin bila zarok li cihê xwe biminin, wan dernexinin da ku herçi heye ez sûcdar û gunekar bîm. Nuha ez agir berdîme xaniyê xwe. Lawkê xulam! Here xeberê bide Mir, li nav baxçe rûniştîye, jêra bîbêje: Xaniyê mezin, agir pêketiye dişewite! Herçar zarok ji di nav da şewitin! Sibê van çaxan Qeretajdin yek kesekî ji mir û began sax nahêle. Û jêra bêje Mir, tu Qeretajdin nas dikî -ew merîveki din û dilêr e. Koşka wi ya mezin di nav agir û alavê da ye, dişewite- sibê ew ê agir berde mala te û yê din ji. Bêje zû rabîn hina ne dereng e!

QM

Û lawkê xulam bî lez û bez ajote nav baxçeyê nependi û xebera Qeretajdin gihande Mir û civatê.

SEYDIN

Weeh! Belayek e hate serê me! Zû bikin, em

bî lez xwe bigihinin nava Cızirê, Qeretajdinê din wê mala me teva bişewitine. Zû bilezinin! Zû!

MEM

Zinê, delala min. Qeretajdin bî şewitandina mala xwe, bela wan ji me vekir, berê wan da nav bajêr. Em xilas bûn.

ZIN

Divê ez ji bî lez xwe bigihînimê malê.

MEM

Wê çaxê serê xwe, rûyê xwe bî desmalekê bipêçe û bî lez xwe bigihîne mala xwe.

QJ

Zinê zûkava ji nav baxçeyê nependi derket û çû. Lê Beko xwe di pişt dergehê baxçe da veşartibû. Dema Zinê derket li wêderê Beko dit.

ZIN

Herê Bekoyê fesad, roviyê fenbaz. Tu çima bî bext û qedera me dileyizi?

BEKIR

Ez dixwazim şeref û namûsa bajarê me biparêzim. Memê miroveki xerib e, ew li gor erf adetê me naçe.

QM

Memê ji rabû berê xwe da Cızirê çû ber xaniyê Qeretajdin sekîni û lê mêzekir. Xani di nav agir û alavê da bû.

MEM

Bî xwedê ez ê niha çend gotinan ji agir ra bîbêjim. Eger ez evindareki ji dil û rast bîm, agir wê vemire, na ager venemire hingê evina min û Zinê ji derew e.

QM

Memê desmala xwe ya neqîşandi derxist avête nav agir.

MEM

Hey agiro!

Bıla Xwedê şahidê rastiyê be dî navbera mîn û te da.

Te ji mala birayê mîn çî divê,
Erê malxirabo! agiro, te agirê bê nav û bê ruh
Bese, vekîşe ji xaniyê me,
Tu çawa gurr bûyi, nefesê dîgre ji pêt û alavê xwe

Ez ji dîkarim wek.
Herê agirê nepêbawer! Bes e, bes!
Te ne male ne ji hale,
Malxirabo mêzeke!

Ez desmala birayên xwe davêjime nav alavê bî reş

Heke ez dildareki rast bîm, ji dîl
Divê tu bitemîri bî alav û hîlma xwe.
(Effekt- agir vedimire)

BEKIR

Mirê mîn. Memê wa lî wêderê sekîniye û heta lehze berê ji nexweş bû nîkarîbû rabe ser xwe. Wi ji te û navê te ra, bêhurmetî kîr. Heqê wi bêşerefi derhal kuştin e!

SEYDÎN

Memê lî baxçeyê nependi gotibû ez nexweş im. Nuha ji rabû ser xwe sîp û saxlem dîgere. Wi leke anî ser şerefa mîn! Wi derhal bîkujin!

QERETAJDÎN

Erfan, Çekan, birayên mîn ên egî! Hay jê hebin, Memê dî xeterê da ye.

ERFAN + ÇEKAN

Şûrê me wê ji bo xatîrê Memê bîlive.

QERETAJDÎN

Mir! Tu hazîr be ji bo şereki mezîn dî navbera me çar bîran û begên te da.

MEM

Berî tu mîn bîrîndar bîki, ez ê sêsed kesên te bêeman kîm, çarsed kesî ji hev belav kîm. Lê berî vê ez ê te ji holê rakîm.

QM

Mir û begên Cîzirê herçar bîra lî wir hiştin û çûn. Bêî ku dîlopek xwîn bête rêtin. Lê êdî dostaniya navbera Qeretajdîn û began nema

ZINA REMILDAR

(Bî qûmê fal vedîke) Ka ji mîn ra bîbêje ey qûma ebedî, veqetine Memê ji wan hersê bîran, dîr bîxe Memê ji birayên wi...

BEKIR

Divê Memê ji birayên xwe bête cudakîrîn. Ew geleki jîr û mêrxas in, dema ew pêra bîn, girtin û zîndani kîrîna Memê ne hêsa ye. Ew pîr jîr û mêr in, hersê ji mîna şêr in.

ZINA REMILDAR

Memê wê bî serê xwe tîk û tenê bîmine. Hersê bîra rê nişani du sîwarên xerîb dîdîm. Ew sîwar ji aliyê mirê Belg-Muxrê hatîne şandî. Du sîwar...

Qj

Du sîwar bî çargavî dajon û tîn. Hespên wan bî rengê xwe va şînbos in, lê dî xwêdanê da reş bûne.

QM

Mir Seydîn, desthilatê Cîzîra Botan. Me ji mirê te yê mezîn emîrnameyek anî. Divê tu derhal mora wê vekî û gotînen wi bîxwîni.

SEYDÎN

Ez lî te emîr dîkîm ku tu dî nav bîst û çar saetan da deh hezar leşker hazîr bîki û Qeretajdîn û dî birayên wi bîki serleşker. Eger tu van gotînen mîn neynî cî, ez ê serê te ji gewdê te bîkîm. Mirê Belg-Muxrê. Mirê miran, yê hemû dînyayê.

QM

Dema mir ev gotînan xwendî, çokên wi sîst bûn. Vegeriya ser Bêko û jêra got.

SEYDÎN

Xwedê belayê bîde te! Te fesadî kîr, te bî derewên xwe em û ew lî hev kîrîn dîjîmîn!

BEKIR

Mirê mîn, mîn xwast şerefa te û bajarê te bîparêzîm.

(Berdeyam dîke.)

Strana

folklori

Em li ser sistemê çî dizanin

Ahmed Muhammed Ali

Pêşgotin

Dî pirtûka "Strana Folklori" dî beşa sîsîyan da Dr. A.M. Ali, lî ser pêwîstiya peydakirina sistemek ditinên xwe pêşkêş dîke. Sistemek jî bo ferhengkirin (tasnîfkirin) û jî hev cudakirina stranên folklori. Lî gor bîngeha avabûna wan a muzîki, ango lî gor: A- Ritm. B- Parçên awazê. C- Herketa awazê, ku her beşek jî wan dibe sitûnek jî bo avakirina sistemek ferhengî yan jî tasnîfkirinê.

EM LI SER SÎSTEMÊ ÇÎ DIZANIN

Bartok, jî bo tasnîfkirina stranên folklori lî gor ritmên wan sistemek pêk ani.

Koday, jî bo sistema xwe perçên awazê kirîye bîngeh.

Yardani, herketa awazê dîke bîngeh.

Hersê muzîkvanên jorin Macari ne û demeke dirêj dî warê lêkolînên muzîki da xebitine. Wek ku em dibînin, jî bo tasnîfkirina perçên awazê û stranên folklori yê Macaristanê her yek jî wan xwedî sistemek taybetî bû. Jî alî akademi-

ki da ferqiyek dî ditinên wan da hebû û afirandina van sisteman jî bo gihîştina hemû qonaxên muzîka folklori pêwîst bû.

Sistem, bî gotneki dî metodên ferhengkirin û tasnîfkirina awazan bî rengêki kêrhatî û lî gor xusûsiyetên wan e. Ev awaz (3) û perçên strani (4) tî cîvandî û ferhengkirin. Bî rengêki ku dî çaxê pêwîstiyê da meriv bîkaribe bî hêsani dest bavêje wan da karibe bî hêsani analîz û danberhevê bî parçeyên dî ra bîke. Yan jî ew awaz û parçeyên muzîki bîbin materyal jî bo kompozitoran da ku karibin jî wan kelk bîgîrin.

Bî rengêki gîştî, em karin ew sistemên lêkolînê yê lî cihanê naskirî, çî Macari, çî Finlandi, çî Yugoslavi, bîxebitîn. Lê, her muzîkek karaterek xwe yê taybetî heye û ew karakter pêwîstiya sistemek bî serê xwe tîne meydanê. Wek ku KODAY dibêje: "Em nîkarin sistemek bî tenê û bî rengêki mekanîki û hazîr bîxebitîn. Jî ber ku sistema herî baş ew ku bîkaribe xusûsiyetên hemû awazên folklori yê cîhê bîde xuyakîrîn."

J1 bo afirandina sistemeki taybeti, b1 taybeti j1 bo muzika me, imkan pêwist in û ev mijar du şert tine pêşberî me. 1- Mirovên pîspor ên muzika folklorî. 2- Hejmarekî pîr mezîn stranên folklorî bêne Cîvandî, qeydkîrî û analîzkîrî.

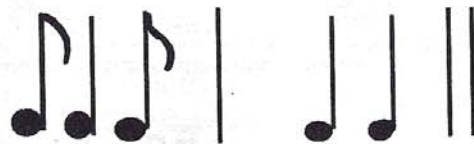
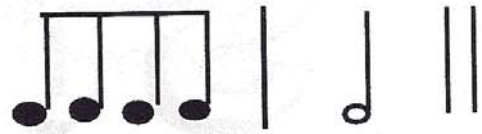
Karên weha demekî dirêj dîkşîne ta ku em bîgîhîjî hemû qonaxên teorîk û pratîk ên mebesta me.

B1 rengî gîştî em dîkarî bîjî ku, j1 bo serketî û encamek rast dîvê dî dema cîvandî, qeydkîrî û analîzkîrî da dî navbera kesên pîspor da hevkarîyek peyda bibe. Encamên vê xebata han dîbî yek j1 şertên pêşketî û şîyariya tevgera muzîkî ya mîletek. J1 ber ku tîkîliyên xurt û elementer ên vî xebatî, lîgel beşên dîn ên çalakîyên muzîkî wek, pêşkêşkîrî, xwendî, belavkîrî û afirandina muzîkî hene. J1 ber vê yekê lezkîrî j1 bo afirandina sistemêk ferhengî, b1 taybetî pêwîst e. Ango şertên lêgerî, qeydkîrî û analîzkîrî bîn peydakîrî. Afirandina sistemêk taybetî nayê wê manê, ku em guh nedî şêwe û sistemên lêkolînê cîhanî. Naskîrîna sistemên cîhanî lî ba lêkolînger bîngêh û dîtinên gîştî yê afirandina sistemêk taybetî û akademîk peyda dîke. Lê j1 bo afirandina sistemêk taybetî, pîrsa herî gîring lêger, qeydkîrî û analîza materyalan e. Ev xebata han fîrsend dîde ku lêkolînan karakter û şêweya muzîka xwe tîbîgîhîje. Eger ev xebata han b1 serkeve, ew dem em karî hîşê xwe b1 tevayî bîdî ser afirandina sistemêk ku xusûsiyetên ew muzîka han bîde xuyakîrî û karîbe xîzmeta xebata muzîkî yê pêwîst bîke.

Têbîni:

1- J1 ber ku her grûbek stranên folklorî hî elementên xwe ên hevpar hene, ku yek j1 wan j1 ritm e. Em dîbînin ku Bartok, stranên ku xwedî ritmên wekhev bîn kîrîye dosyayek û lî ser dosyayê navê ritm dînivîse. Lîgel vî dos-

yayê dosyayek dîn j1 çêdîke da ku gotî û awazên stranên tîxe navê. Minak:

(Şîrovekîrîna wergervan 1- Mebesta wî j1 ritmên wekhev ew e ku, hejmarên notayan dî yek bari da wek hev be, ne qîmeta notayan. Metronomên van ritmên han dîkare j1 hev cuda bîn, anga dî her barekî j1 van hersê baran da qîmeta notayan a matematîkî j1 hev cuda ne lê hejmarên wan wek hev in.)

2- Ez bawer im mebesta nivîskar ew e ku, lî gor rêveçûna awazê stran j1 hev bîn cudakîrî, anga j1 notayek bîlînd (cewab) hêdî hêdî bî ser notayek nîzîm (qerar). Ew j1 şêweya stranên pîr kevn in, yan j1 j1 notayek nîvekê dest pê dîke û huldîkşe jor û pîstre hêdî hêdî tî ser notaya nîzîm, ku ev j1 pîrî caran şêweya stranên nûdem in.)

2- *Studia memoriae Belae Bartok, rûp: 12*

Wergêr: Xoşnav û A. Gernas

Serrastkîrînek:

Dî hejmarê 37'an da, dî rûpelê berevoka terman da, b1 şaşî peyva "garîs" vek navê darekê hatiye dîyar kîrî. Em hêvidar in xwendevan vê şaşîyê lî me bîborî.

Redaksiyona RN.

Nivisara jêrin ji pirtûka "Diroka Dinyayê 1" hatiye wergerandin. Pirtûk bî zimanê danimarki hatiye nivisandin û navê wê orijinal "Verdens Historien 1" (Diroka Cihanê-1) e. Ew ji ali çend kesan va, bî xebateke kollektiv hatiye amadekirin. Niviskarên pirtûkê Dr. N. H. Bang, Dr. Fridtjov Berg, Mudurê Dîbîstana Gelêri (Folkesholeinspektör) Ingvor Bondesen û Nordahl Rolfsen in. Pirtûk ji ali "Pirtûkxana Gyldendal", li Danimarkayê hatiye çapkirin. Me di hejmarê çûyî da beşekê wê weşandibû. Di vê hejmarê da ji em parçeki wê diweşînin.

BAWEREYA KEVN A PERSAN

2- JIYANA EXLAQÎ

Wergêr: Y. Çakmak - A. Gernas

Li gor baweriya AVESTA, serûberiya jiyane tenê li dinyaya maddî nîne. Riya jiyana ruhi ji heye ku divê insan di wê şopê da bimeşin. Çawa insan nikaribe bê nan û av bijî, her wisa di demê dîr û dirêj da tu kes nikare bî bêdadi û nebaşî ra ji bijî. Ji bo ku jiyane bibe xwedî maneyek, divê vana hebîn. Her kesê ku viya têbîgihîje, dadiyê wek qanûna xwe dîzane. Lewra li gor AVESTA, insanê bîdad (bî edalet) wê bijî. Û Kesên bêdad û bêbawer wê mecbûrî bikevin avzêlê yan ji di gelîyeki da tera bîbîn. Ev qanûn û sistema sîrûştê ye û tu kes nikare dervayî vê jiyane bijî.

Mesaja yekem û mezintirîn a AVESTA, hezkirina rasti û bawermendi ye û pêra sadîqbûn û li ser sozê xwe sekînin e.

Herodot ji berê va dîzanibû ku evya fam û

fîrasetê Persîyan e. Persîyan ji 5 salî heta 20 salî zarokên xwe bî van hersê tîştan perwerde dikirin, dibêje Herodot: Ew (Persî), derewê wek cyb û qusûra herî mezîn dîditin; piştî ji deyndariyê, "lewra kesên deyndar bî taybetî derewan ji dikin."

Em bî her awayî di AVESTA da rasti vê baweriyê tên.

Taybetî Xwedayê Rojê MITHRA, mirê rastiye ye. Ew çavneriya bicihanina her herêkirin û peymanê dike.

Xwedayê Rojê bî xwe, bî hereket û tewrên xwe yên bî serûber minaka pêbawerbûnê ye û ew ji insanan eynî bawermendi, sadîqbûn, rasti û dirustiyê dixwaze. Ji ber ku hemû lihevhatin an ji peymanên navbera insanan li ber çavên Mithra pêk tên, ew dibin bawerî û nikarin bêne xirakirin, zêdetir ji di derbarî pêwendiyên

Mithra: Dîgel Xudayê hiv û royê. Relif ji sed sala 2.

navbera insanan da.

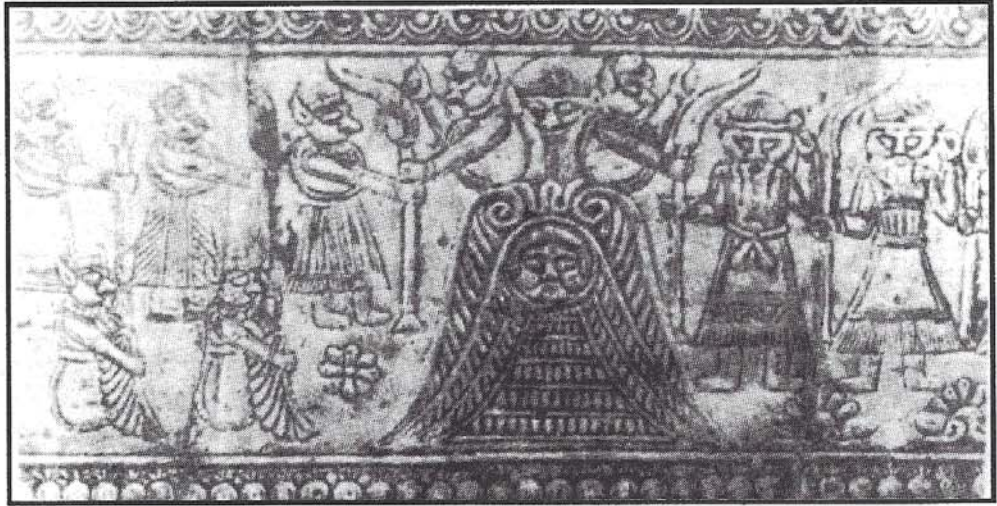
Lî gor giringi û piroziya xwe, peymanên navbera insanên du nav-çeyên cuda piroz e û nayê betalkirin; peymana navbera du insanên eyni hêlê nayê betalkirin û piroztir e; peymana navbera du endamên maleki jî yê nî dî jî piroztir e û nayê betalkirin; lê peymana navbera bav û kur a piroztir e û nayê xirakirin. Şahidiyeke cîwan jî bo exlaqê bîlînd ê gelê AVESTA: "Xwedênenasê ku peyman an jî lihevhatneki betal bike, hemû welat dikuje", dibêje MAZDA. Ango derew û mîrîn dîkevî eyni mêzinê, eyni sewiyê. "Zerdeşt, bî ki ra dibe bila bibe, dixwazi bila bî xwedê-nenaseki ra be dixwazi bî insanek dirust ra be, peymana ku te bî cih anî tu car vîra nake, peymanek bî ki ra hatibe çêkîrî derbas dibe, dî cih da ye!..." Jî ber vê yekê xwedayê MITHRA, çî lî dorhêlek teng çî jî fîrêh, qîmetî dîde jîyanek bî hev ra ya insanî (humanîstî). Jîxwe yekîti û jîyana lîgel hev bîngeha jîyana lihevhati ye û nexîrabûna peymana navbera insanan e.

Jî bo jîndariya jîyanê û domandîna wê, bawerî û hezkîrîna rastî tîştên pêwîst bûn, mecbûrî bûn. Ev, zagonê (yasayê) jîyanê bûn. Xwedayê Rojê lî dû vê zagonê dîçe û jî ber vê yekê jî heta û heta (ebedî) dîjî: Têvgera rojê ya rojane û salane ya pêbawer û sadîq, jîyana wê ebedî dîke. Jî bo insanan jî eynî tîşt derbas

dîbîn: Kesê ku lî gor zagonên qanûneki serûberî dîdî xwe û jî ber vê yekê dîbîn insanekî pêbawer, xwedî siruştâ (tabîat) jîyanekî ebedî ye. Lî gor bawerîya AVESTA, fêlbazî û derew, jî ehmeqî pêştîr tîşteki nîne, lewra insanên ku jîyana xwe lî ser fen û derewan ava kîrîye, nîkare jî bo demekî dûr û dîrêj serketî bîmîne, mehkûmê wîndabûn û mîrînê ye. Dî AVESTA da peyva "DRUJ" tê bî kar anî, ku mana wê "fêlbazî, bî fen û fût, hîlebaz" e; ev peyv, dî zîmanê Norveçî da, ku jî bo şeytanê mîrînê yê avê tê bî kar anî, hevmaneya "Draug" e. Hîlebazî, siruştâ mîrînê ye, jî ber ku meriv tu car nîkare lî ser derewan jîyanekî ebedî ava bike. Zagona jîyanê, bî gotneki dîn garantîya rîya jîyana ruhî, bê qeyd û şert pêbawerî û pêemînî ye.

Hîm bedenî û hîm jî ruhî jîyana xwe bîparêze!, dibêje ev dî. Av û darûber, ax û heywan jî bo bîcîhanîna vê fermanê alîkarîya me dîkî, jî ber vê yekê ew dî xîzmeta Xwedê da ne, piroz û xwedayî ne. Lê dadmendî û pakî dî eynî derecê da meriv dîgîhîne armancê. Mîrên mîrînê, angî Şeytan, gava zad (genîm, ceh û hwd) dîgîhîje, av tê peşkîlandî, rastî û dadî hukûm dîke dîrevî, lewra dî hemûyan da eynî qeweta jîyanê ya xwedayî bandora xwe nîşan dîde. Jî ber vê yekê dî bawerîya insanên dirust û bawermend da, ew xwe lî alîyê avan, darûberan û hemû afîrandîyên baş dîbîn.

*Ahura Mazda û
Angra Mainyu:
Lewha ji mede-
niyeta kurdên
Zagrosê û ji
sedsala 8. B.Z.
maye.*

Ew him di dînyaya ruhi him ji maddi da, bi Xwedayê Jiyanê bawer dikir. Daxwaziya AHURA MAZDA serketina jiyanê ye û ji Şeytan rîzgarbûna dînyayê ye. Lewra Şeytan ji mîrînê pêştir tiştêk nine li dînyayê. Ev baweriya Persên kevn, nêrina wan a tarixa dînyayê dikemilîne. Ew di viya da mane dibinin.

3- DÎROKA DINYAYÊ

Baş û xirab, qewetên xwedayi (ilahi) û Şeytan, ango şerê navbera mîrîn û jiyanê, şerêki bêdawi û bêplan nine. Dema ku Şeytan an ji Ahriman, xusûsiyetên mîrînê di hemû mexlûqatên baş gerand, şer dest pê kir. Mana têkoşînê ji bo serfiraziya jiyanê yan ji ramana amadekirina insan û mexlûqatên dîne ye, ji bo vi şerê dîne yê mezîn amadekirin û xurtkirin e, ku jiyanek nû yê cenneti dest pê dike. Ew nemiriya ku demeki hatîye windakirin, wê ji bo herdem û ebedi cardin paşva bête bîdestxistin (qezenckirin); wê mîrîn bête mexlûbkirin û windakirin; wê hukmê wi yê ser mîriyan biqede, ku mîri azad bîbin û ji gorên xwe rabîn û di bedenên xwe yê yê nemir da bixemilînin, jiyanêke ebedi bijîn.

Wê di dawiyê da tarixa deman (zemanan), ji destpêkê heta dawî, ji sibeha yekem a deman heta sibeha nû, zêdebûna jiyana ebedi bîde yan peyda bike. Ev raman wek saleke dirêj a dînyayê yan ji rojek dînyayê tê ramandin. Li gor baweriya Persan, çawa salek wek 12 meh û rojek ji wek 12 cot saet beş dibe, ev traje-

diya mezîn a dîne û tarixa wi ji, 12 hezar sal dom dike. Çar serdemên mezîn heye û her serdemek ji 3 hezar (3000) salan pêk tê û serdema ku em tê da dijîn, ê dawî ye û nêzi qedandîne ye. Ji destpêkê va ev herdu ruh, MAZDA û AHRIMAN hebûn. Di 3000 salên yekem da, ew, raman û ruhên hemû mexlûqan, ango seranserî dînyayê bi şikleke rûhi diafirînin. Ruhên insanan ji, hemû ruhbarên dîne ên ku piştê wek fiziki tîne dînyayê, wê demê ji alî MAZDA va hate afirandin. Hêj dînya wek fiziki an ji herbiçav nehatîbû afirandin. Ruhê xirab AHRIMAN, wek herdem, nezan û bêfam e û heta ku 3000 salên yekem derbas nebîn MAZDA û afirandiyên wi nikare bibîne. Lê êdi dereng e, lewra niha ev dînyaya baş ji têkoşînê ra amade ye. Dînyaya maddî ya ku dibe meydana şerê herdu ruhan, ji alî van herdu ruhan va di serdema 3000 salên duyem da tê afirandin. MAZDA, ruhê insanan serbest berdide, rê dide ku ew bikevî bedenên xwe û bi wi (Mazda) ra bi rayên xwe yê azad cihê xwe di vi şerî da bigrî. Ew (insan) têkoşînê hildibêrî, lewra yê herî bi qewet xwe dibînin an ji his dikî; lewra ji mêj va encama bînketîna dijîmî û hebûna jiyanek ebedî dibînin. AHRIMAN, hemû tiştên dîne diafirîne; bi wan (afirandiyên nebaş), ji bo hemû afirandiyên MAZDA yê rûyê erdê û ezman felaket û mîrîn diçîne. Heywanên bi zîrar, mar, dûpişk, kîzînde û amfibiyum li her derî belav dibî, da ku "tu tiştêk, tiştêki bi qasî serê derziyê ji ji bela heywanên bi zîrar nefîlitî." Di serdema 3000 salên sîsêya da

herdu ali wek hev in (ango rewş û qeweta wan wek hev in); lê ev serdema ku em tê da dijîn bî bûyina ZERDEŞT dest pê dîke, şefeqa roja nû davêje û aliyê MAZDA dî têkoşînê da bî ser dîkevîn û rêvebîriyê dîkîn destê xwe. Û dî dawiyê da, SAOSYANT ango azadkar, hemû hêzên tari yê rûyê erdê belav dîke, jî bo destpêkirina roja nû û jiyana nû jî rojhîlat radibe.

Lî gor AVESTA derbari dawîya dînyaya kevn û çêbûna dînyaya nû da, ango dema ku serdema nû dest pê bike, wê keçek bakire lî gola rojhîlat xwe bişo; lî wê derê wê keçek bakire bî zarû bîmine û azadkareki (SAOSYANT) bine dînê. Ev bûyer dî Avesta da weha tê rawekîrîn: "Wê azadkar (Saosyant) hemû dînyaya maddî rîzgar bike û bixemilîne." Lî gor bawerîya Persan, ev azadkar, ew kes e ku vedîgere dînyayê û serketîna jîyanê temam dîke, ango ZERDEŞT pêxember bî xwe ye. Diya wi, ango bakireya rojhîlat, bî maneya "Serkevtiyê her tîştî" hatîye bî nav kîrîn. Lewra -dîbêje AVESTA- "Ew (diya Zerdest), wê ew kesê ku xîrabiya Şeytan û insanan jî holê rake bine dînyayê." SAOSYANT û hevalên wi, "ku tu car peyveki îxanetê neanine ser zarên xwe", dîçîn şerê mezîn ê dawî. Dî vi şerî da derew û mîrîn tîn mexlûbkîrîn; "DRÛJ", meleka mîrîn û ruhê sextekariyê, jî alî çekdarên jîyanê tîn kuştî, û Ahriman ango şeytanê herî mezîn, hemû hukmê xwe wînda dîke û direve. Û niha "SAOSYANT, imkan û mecala peydakîrîna dînyayek nû, -jî pûçbûn û rîzandînê dûr- pêşketîna û jîyanek ebedî, dînyayek ku xwedî azadiyek kemulandiye peyda dîke; niha êdî hemû mîrî vedîjenîna û hemû jîndar dîgîhîjîna nemîriyê."

Dî vê dînê û dî vi geli da, hewesa jîyan û daxwaza têkoşînê hebû. Wek ku hate rawekîrîn, bî destpêka şerê dînyayê ra van insanan jî ber xwe va derheqa êş û bînetînan da, derheqa encama şer da agahdar in û jî bo kîşandîna êş û kulan amade ne û herweha bî vi çavî lî jîyanê dînhêrîn. Ev didem jî, dîde xuyan ku ew ne xelkeke jar an jî zeyif e. Tîştê herî baş ê ku xelkê AVESTA dîzanîna:

Pêşdebîrîna jîyana dînyayê û dî şerê dij mîrînê da beşdari ye da ku dî dawiyê da bîgîhîjîna serketînê û doza Xwedê ya dînyayê xurt bîkîna. Hemû dîndar û insanên baş hevalbend û alîkarên Xwedê yê sîruştî ne; wê herkes jî bo serketîna jîyana ebedî pîştîgîrî yan jî alîkariya xwe nişande.

Em bî vê nuqtê dîkarîna gelek yasayên xerîb ên Avesta rawe bîkîna. Kesên ku lî hember şerê û terbiyê sîc bîkîna, ya wê lî ser cuhan (kanal) 30 pîr ava bîkîna, ya wê 1000 mar bîkujîna, ya 1000 amfîbyûm (heywanên ku him lî rûyê erdê him jî dî avê da karîna bîjîna), yan jî "kurmoriyên ku hezar tene zad dîzîne" bîkujîna. Jî bo sîcên dîna, lî der zevîyan kolandîna cuhên avê, raykîrîna navgînên kar jî bo cotkarek û dîsa jî bo cotkar avakîrîna axurek, keça xwe bî yekî bî şerê ra zewîcandîna û hwd ceza hebûn. Mana wi ev e: Jî ber sîcên ku hatîne kîrîn hukmê ruhê xîrab, ango ruhê mîrînê, lî dînyayê zêde dibe jî ber vê yekê dîvê ew (kesên bî sîc) jî bo xurtkîrîna pêşketîna û jîyanê cezayê xwe bîkîşîne. Gelek jî van "cezayan" tenê lî ser kaxîz hebûn; dî rastiyê da tu kes nîkarîbû 1000 yan jî bo him sîcên dîna 10.000 mar bîkuştîna û bî vi awayî bîhata cezakîrîn. Lê tevi vê rewşê jî, ev bawerî dî AVESTA da cîhê xwe dîgre û bêşik cezayên weha pîr caran hatîne bî kar anîna.

Yewnani dîbêjîna ku, keşeyên persan an jî emsalên keşeyan kuştîna maran û amfîbyûman, ku xîrabi jî wan çêdîbîna, wek lêborîna sîc û xîzmetek dîni dîpejîrîna. Her kêmanî û afirandîyek xîrab, qeweta xîrabiye qels dîke; û zêdeyîya her afirandîyek û her kareki baş, hukmê Xwedê zêtur û firehtîr dîke. Dîvê lî vê derê herkes wezîfe û alîkariya ku dîkeve ser milê wi bî cîh bine. İnsanê baş, wek MAZDA bî xwe, "başkarê dînyayê", yê bêxwedê jî wek "kujdar an jî mîrdarê dînyayê" tîn bî nav kîrîn. Her karek baş an xîrab, manekî xwe yê dîroki heye. Her insan ya hevalbendê Xwedê ye yan jî yê Şeytan e.

(Dumahik heye)

CIGERXWIN

KÏME EZ

Diwana SISÊYAN

RONAK

Diwana ÇARAN

WEŞANÊN DENG

